

KISS TAMÁS

TÁMPONTOK AZ ERDÉLYI ETNIKAI RÉTEGZŐDÉSI RENDSZER VIZSGÁLATÁHOZ II.

EMPIRIKUS TÁMPONTOK:
AZ ETNIKAI EGYENLŐTLENSÉGEK ALAKULÁSA
AZ 1977-ES, 1992-ES ÉS 2002-ES NÉPSZÁMLÁLÁSOK ALAPJÁN

Ahogy azt a tanulmány elején* már megjegyeztük, az etnikai egyenlőtlenségek 1977 és 2002 közötti vizsgálatában az IPUMS International által hozzáférhetővé tett 10%-os népszámlálási mintákat használtuk. Ezen adatbázisok alapján az adatok megyei bontásban elemezhetők. Szükséges megjegyezni, hogy az 1977-es adatbázisból hiányoznak az Arad, illetve Fehér megyére vonatkozó adatok, az 1992-es és 2002-es adatbázisok az összes romániai (így erdélyi) megye adatait tartalmazzák.

Az adatokat a három legszámosabb nemzetiség: a románok, magyarok és romák/cigányok vonatkozásában tárgyaljuk. Az etnikai rétegződés időbeli alakulásánál tekintettel kell lennünk arra, hogy a romák/cigányok esetében az adatok nem „ugyanarra” a népességre vonatkoznak. A romák száma ugyanis az egyes népszámlálások alkalmával jelentős mértékben fluktuált. Az elemzésben nem követtük nyomon a német népesség társadalmi pozícióit, mivel a vizsgált periódus alatt történt meg ezen etnikai csoport elvándorlása. 1977-ben még Románia szinten 359 ezer, Erdély szinten pedig 347 ezer személy vallotta magát németnek. Ez a szám azonban 2002-re 59, illetve 53 ezer főre csökkent. A Romániában maradt német népesség előregedett kor szerkezete tovább csökkenti ezen népcsoport reprodukciós esélyeit.

Tanulmányunk nem tárgyalja részleteiben, hogy a szocialista modernizáció milyen változásokat hozott a rétegződési és ezen belül az etnikai rétegződési rendszerben. Mielőtt az adatok tárgyalásába belefognánk, csak érintőlegesen vázolunk néhány fontos folyamatot.

Az első szempont, hogy a szocialista rendszer konszolidálódását követően a romániai elosztási rendszeren belül az iskolázottság szerepe növekedett meg. Miután a magántulajdont, mint termelési tényezőt, radikálisan visszaszorították, az egyenlőtlenségek legfőbb forrása (a redistributív hierarchián belül elfoglalt hely mellett) az iskolázottság lett. A csíkszeredai Kulturális Antropológiai Munkacsoport (KAM) munkatársai a nyolcvanas években, il-

* A tanulmány első része folyóiratunk előző számában jelent meg, L. Kiss Tamás: Támpontok az erdélyi etnikai rétegződési rendszer vizsgálatához I., *Pro Minoritate* 2010. nyár 3–28. p. (A Szerk.)

letve a kilencvenes évek elején több vonatkozásban is szembeállították a „fent” és a „lent” világát. Ezt a szembeállítást többféleképpen értelmezhetjük. Tanulmányaikban egyrészt a „mindennapok világa” (mint „valóságos társadalom”) állt szemben azzal az ideologikus társadalomképpel, amit az értelmiség konstruált (BIRÓ és mások 1995). Más tanulmányaikból azonban az válik egyértelművé, hogy a „lent világból” a „fent világába” (mentálisan is) az oktatási rendszeren keresztül vezetett az út. Amikor a falusi családok abba ruháztak be, hogy gyermekeik egyetemet végezzenek („nadrágos emberek legyenek”), valójában saját világukból léptették ki utódaikat (BIRÓ 1995). Ahhoz, hogy az oktatási rendszer ennek a mobilitási funkciónak, illetve a vele szemben a hatvanas évektől megnyilvánuló bizalomnak meg tudjon felelni, egy meritokratikus ideológiát kellett kiépítenie. Miután a hatvanas évektől (a kommunista blokk más országaihoz hasonlóan) Romániában is felhagytak azzal a gyakorlattal, amely a felsőfokú oktatási intézményekbe való felvételnél az „egészséges” (munkás vagy szegényparaszti) származásúakat részesítette előnyben, az oktatási rendszer ezt a meritokratikus ideológiát sikerrel építette ki.

1. táblázat

Románia, illetve Erdély nemzetiségi összetétele 1977-ben, 1992-ben és 2002-ben

		Románok		Magyarok		Cigányok	
		Szám	%	Szám	%	Szám	%
Románia	1977	18 999 565	88,1	1 713 928	7,9	227 398	1,1
	1992	20 408 542	89,5	1 624 959	7,1	401 087	1,8
	2002	19 399 597	89,5	1 431 807	6,6	535 140	2,5
Erdély	1977	5 203 846	69,4	1 691 048	22,5	123 028	1,6
	1992	5 684 142	73,6	1 603 923	20,8	202 665	2,6
	2002	5 393 552	74,7	1 415 718	19,6	244 475	3,4

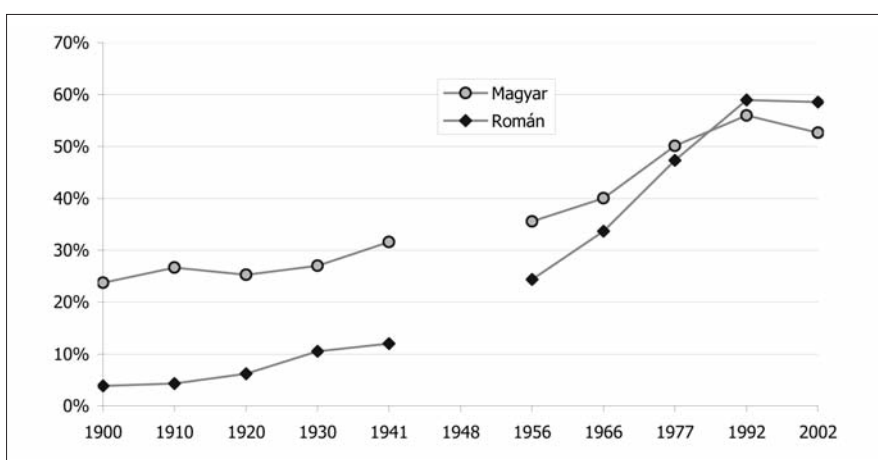
Forrás: INS

A második szempont, hogy a társadalmi egyenlőtlenségek településtípusok szerint is erősen megmutatkoztak. Az egyenlőtlenségeket a tervgazdálkodás beruházás- és munkaerő-politikája támogatta. Kiemelt jelentősége van annak, hogy a rendszer az iparfejlesztéshez szükséges forrásokat a mezőgazdaságtól vonta el, ami a város és falu közötti szakadékot mélyítette (RONNÁS 1984, HUNYA 1990). Az etnikai rétegződési rendszer szempontjából annak volt kulcsszerepe, hogy a kommunista periódusban a nemzetiségek közötti urbanizációs különbségek fokozatosan kiegyenlítődték. Ennek egyrészt az volt az oka, hogy a románok jóval nagyobb arányban vándoroltak városra. A másik fontos szempont, hogy a városiak a magyar népességet érintő elvándorlási hullámokban is nagymértékben felül voltak reprezentálva. Ez igaz a trianoni békediktátumot, illetve a második világháborút követő menekült-

hullámra, de az 1987–1992 közötti elvándorlási hullám, majd az azt követő kisebb ütemű de folyamatos elvándorlás elsősorban a nagyvárosok magyarjait érintette (REGÉNYI-TÖRZSÖK 1988, TÓTH 1997, GÖDRI-TÓTH 2005). Ez utóbbi oda vezetett, hogy 1992-re az egykor „urbánus nemzetiségként” számon tartott magyarság már alulreprezentált volt a városlakók között.

1. ábra

A városlakók aránya a román és a magyar nemzetiségűek körében Erdélyben 1900-2002

A nagyvárosokban élő magyarok száma az utóbbi évtizedben is jóval nagyobb mértékben csökkent, mint a rurális régiókban élőké, ami egy nemrég elvégzett népesség-előreszámítás szerint a jövőben is folytatódik (CSATA-KISS 2007). A folyamatnak, amelynek során a periférikus településeken és régiókban élő magyarok súlya a teljes erdélyi magyarságon belül megnő, nyilvánvalóan komoly hatása volt/lesz a magyarok Erdély társadalmi struktúrájában betöltött helyére is.

A vizsgált dimenziók

A továbbiakban az etnikai egyenlőtlenségeket öt egymással összefüggő dimenzióban vizsgáljuk. Ezek (1) az iskolai végzettség, (2) a gazdasági aktivitás, (3) a foglalkozásszerkezet, (4) a gazdasági ágazatok szerinti megoszlás, illetve (5) a lakáshelyzet. Könnyen belátható, hogy ezek a dimenziók nagymértékben összefüggenek az egyes etnikumok demográfiai, illetve település-szerkezeti mutatóival. Mivel ezen jellemzőket korábbi tanulmányainkban tárgyaltuk,¹ most nem térünk ki rájuk külön. Ahol ez szükséges, az elemzésbe kontrollváltozóként bevonjuk a demográfiai, illetve regionális változókat.

2. táblázat
A társadalmi-gazdasági státusz nemzeti és etnikai különbségeinek elemzésében használt
dimenziók és mutatók

Vizsgált dimenziók	Mutatók	1977	1992	2002
1. Iskolai végzettség	a. Felsőfokú végzettek aránya	x	x	x
	b. Egyetemisták aránya a 20 éves korúak között	x	x	x
	c. Elemi iskolát végzettek és végzettség nélküliek aránya	x	x	x
2. Gazdasági aktivitás	d. Munkanélküliek és „egyéb inaktívok” aránya		x	x
3. Foglalkozás- szerkezet	e. Az aktív népesség megoszlása foglalkozási csoportonként;		x	x
	f. Vállalkozók, önfoglalkoztatók aránya		x	x
	g. A foglalkoztatottak aránya a primér/ tercier/szekundér szektorban	x	x	x
4. Lakáshelyzet	h. Egy személyre jutó lakófelület	x	x	x
	i. Lakás felszereltsége*	x	x	x
	j. Lakásszegénység	x	x	x

* A lakás felszereltségére vonatkozó mutatók különböznek a három adatbázisban.

Iskolai végzettség

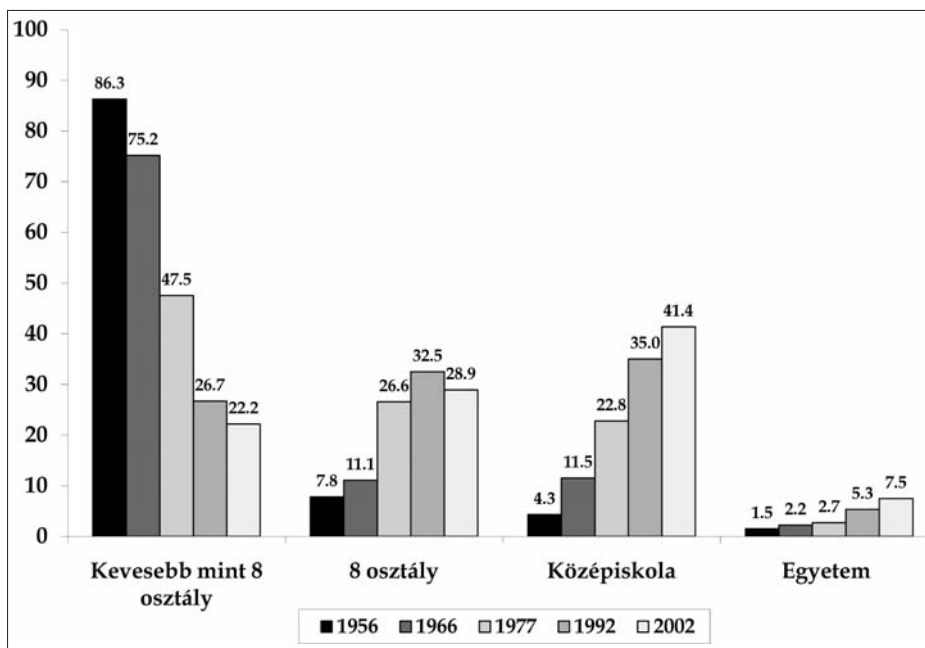
(Az iskolázottság különbségei a teljes népességen belül) A 12 éven felüli népesség iskolai végzettsége a második világháborút követően nagy átalakuláson ment keresztül Romániában. A kevesebb, mint nyolc osztályt végzettek aránya a kommunista periódusban látványosan csökkent. Míg 1956-ban az arányuk 86, 1992-ben csak 26,7%-os volt. A csökkenés a rendszerváltást követő évtizedben lassult. A másik oldalon a leglátványosabban a középfokú végzettséggel rendelkezők aránya növekedett, míg a felsőfokú végzettséggel rendelkezők nemzetközi összehasonlításban az ezredfordulón is igen alacsony arányt képviseltek.

A magyarok a nyolc osztálynál alacsonyabb végzettségűek között mind a három népszámlálás szerint alulreprezentáltak voltak. 1977-ben a románok és magyarok közötti különbségek jelentékenyek voltak, a románok 49,9%-ával szemben a magyarok csak 37,8%-ának nem volt meg a nyolc elemje. A különbség annál inkább figyelemre méltó, hogy a magyarok között az idős (az iskolát a kötelező nyolc osztály bevezetése előtt kijárt) korosztályok felül voltak reprezentálva. A különbségek időközben csökkentek, azzal, hogy a románok körében gyorsabban esett a nyolc osztályt nem végzettek aránya: 26,1,

majd 18,8%-ra, míg a magyarok esetében a censusok 19,1, majd 15,6%-ot mutattak ki.

2. ábra

A teljes népesség iskolai végzettségének alakulása Romániában a 12 év fölötti népesség esetében 1956–2002

Forrás: INS

A román/cigányok esetében a kötelező nyolc osztály nélküliek aránya messze az országos átlag fölötti. 1977-ben 86%-uknak nem volt meg a minimális végzettsége. Ami ennél is inkább elgondolkodtató, hogy az 1977–1992 közötti periódussal szemben, 1992–2002 között, vagyis a rendszerváltást követően a 8 osztállyal sem rendelkezők aránya növekedett a körökben (60-ról 62,9%-ra).

A magyar népesség körében a felsőfokú végzettséggel rendelkezők egyértelműen alulreprezentáltak az országos átlaghoz és a román többséghez viszonyítva mindhárom census szerint. 1977-ben 2,3%-uk, 1992-ben 4,1, 2002-ben pedig 5%-uk végzett egyetemet, a románok 3,1, 6,3, illetve 8,2%-ával szemben. Az egyetemet végzettek alacsonyabb aránya mellett a középiskolát végzettek sem voltak jelen nagyobb arányban, hanem a 8 általános befejezése után a tanulmányaikat abbahagyók között voltak a magyarok felülreprezentálva.

A cigány népességben belül a középiskolát végzettek aránya 1997-ben 2,7% volt, de ez az arány 2002-ben is csupán 8,7%-ra emelkedett. Az egyetemet

végzettek a cigány kisebbségen belül mindhárom népszámlálás szerint gyakorlatilag hiányoztak.

3. táblázat

A főbb nemzetiségek iskolai végzettségének változása (12 év fölötti népesség, százalékarányban) 1977–2002

		> 8 osztály	8 osztály	Középiskola	Egyetem	Ismeretlen
1977	Románok	49,4	22,2	24,8	3,1	0,5
	Magyarok	37,8	35,3	24,2	2,3	0,4
	Cigányok	86	10,4	2,9	0	0,7
1992	Románok	26,1	27,8	39,4	6,3	0,4
	Magyarok	19,1	37,6	38,9	4,1	0,3
	Cigányok	60	30,6	7,3	0,1	2
2002	Románok	18,8	25,9	47	8,2	0,1
	Magyarok	15,6	31,2	48,2	5	0
	Cigányok	62,9	27,6	8,7	0,2	0,6

Forrás: IPUMSI

(Az egyetemi népesség) A felsőfokú végzettség elterjedtségét jól mutatja az egyetemisták 20 éves korú népességen belüli aránya. Ez a felsőoktatás expanziójának is egy jó indikátora.

4. táblázat

Az egyetemisták aránya a 20 éves népességen belül (%)

	Összes	Román	Magyar	Cigány
1977	13,8	14,3	10,4	1
1992	11,2	11,6	10,1	0,9
2002	32,8	34,1	30,5	1,8

Forrás: IPUMSI

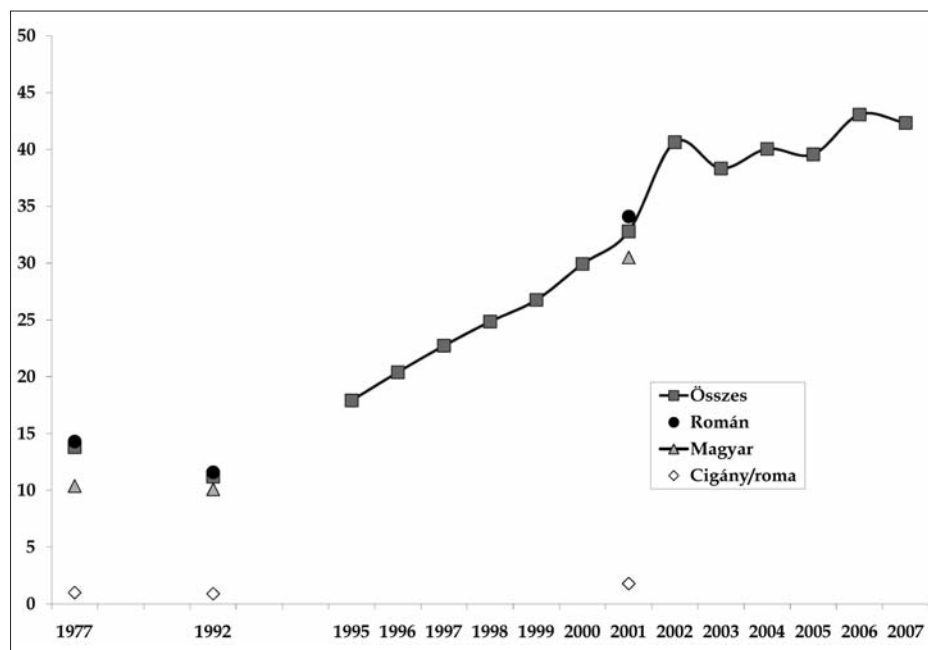
A felsőoktatási expanzió nemzetközi trendjeinek ellentmondó adat, hogy az egyetemisták aránya a 20 éves népességen belül 1977 és 1992 között csökkent: 13,8-ról 11,2%-ra.

Az 1977 és 1992 közötti csökkenés úgy a román, mint a magyar 20 éves népességen belül

megmutatkozott, a románok viszonylatában azonban magasabb volt. Ennek következtében a nemzetiségek közötti különbségek 1992-ben voltak a legkisebbek.

A 3. ábrán az Országos Statisztikai Hivatal *Tempo-Online* adatbázisát felhasználva az egyetemisták 20 éves népességen belüli arányát jelenítettük meg. Mint látható, ez az arány 1992 és 2002 között országosan megháromszorozódott: 11,4-ről 34,1%-ra. 2007-ben a 20 éves korosztály mintegy 40%-a tartozott az egyetemista népességhez.

3. ábra
Az egyetemisták aránya a 20 éves népességben belül

Forrás: IPUMSI, Tempo-Online

5. táblázat
Az egyetemista népesség szakok szerinti megoszlása 2002-ben

	Az egyetemista népesség megoszlása szakok szerint			A magyarok aránya
	Összes	Román	Magyar	
Műszaki	27,7	28,1	23,2	3,9
Humán és természettudományok	27,5	26,9	40,3	6,8
Közgazdaság	24,8	25,3	16,8	3,1
Jog	10,4	10,7	5,3	2,4
Orvosi és gyógyszerészeti	6,3	5,7	8,8	6,5
Művészeti	1,6	1,5	4,0	11,7
Egyéb	1,7	1,8	1,6	4,3
Összesen	378 075	354 348	17 545	4,6

Forrás: INS

Nem érdektelen megvizsgálni, hogy a különböző nemzetiségű egyetemisták hogyan oszlanak meg szakok szerint. 2002-ben országosan a hallgatók közel azonos arányban oszlottak meg a műszaki (27,7), a humán és természettudományos (27,5), illetve közgazdasági (24,8) szakok között. További 10,4%-ot tettek ki a jogi, 6,3%-ot az orvosi és 1,6%-ot a művészeti képzésben részt vevők. A magyarok között ezzel szemben a leginkább a humán és természettudományos képzésben résztvevők voltak felülreprezentálva. Ők tették ki az összes magyar egyetemista 40%-át. Abban, hogy a magyarok leginkább ezekre a legrosszabb munkahelyi kilátásokkal kecsegtető szakokra mentek nagyobb számban, a magyar nyelvű felsőoktatás szerkezete is közrejátszott, hisz leginkább ezek a szakok épültek ki a kilencvenes éveket követően. Ezt támasztja alá, hogy az orvosi képzésben résztvevők között szintén felül vannak reprezentálva a magyarok, a teljes egyetemista népesség 8,8%-a tanul itt (szemben az országos 6,3%-kal). A legnagyobb arányban mégis a művészeti szakokon vannak a magyarok felülreprezentálva. Jólal kevesebben vannak ezzel szemben a jogi, közgazdasági és műszaki szakokon, vagyis a munkaerő-piaci igényeknek leginkább megfelelő fakultásokon.

(A felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya születési kohorszonként és megyénként) Azt, hogy egy adott születési kohorsz hány százaléka végezhet egyetemet, elsősorban az intézményes keretfeltételek határozzák meg. Jelen esetben (1) a felsőoktatás bővülésének üteme, (2) az egyes korosztályok mérete, (3) a felsőoktatási felvételin résztvevők nemzetiség szerinti szelekciója érdemel figyelmet. Ez a három tényező természetesen nem független egymástól. A következőkben a kohorszok közötti eltéréseket a 2002-es népszámlálás alapján vizsgáljuk.

A 4. ábrán a románok és magyarok esetében az egyes születési évjáratokon belül az egyetemet végzettek arányát tüntettük fel. A 6. táblázat ugyanezeket az adatokat összevontan tartalmazza. A következőket emelhetjük ki:

(1) Az egyetemet végzettek arányát tekintve az első csoportba az 1930–1939 között születettek kerültek. Ők egyetemi éveiket az 1950-es években kezdték meg. Ezen korosztályon belül a románok esetén 5,3, a magyarok esetén 3,1% körül volt az egyetemet végzettek aránya. A magyarok között az egyetemet végzettek aránya 41,8%-kal kisebb.

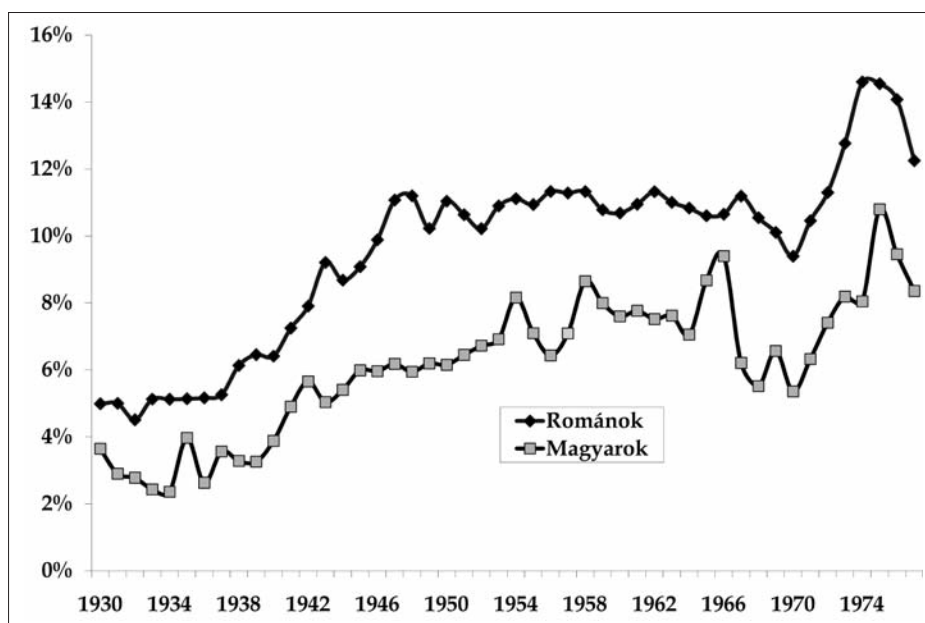
(2) A következő tízéves kohorszban, az 1940–1949 között születetteknél (akik a hatvanas években kezdték tanulmányaikat) úgy a románok, mint a magyarok esetében jelentősen emelkedett az egyetemet végzettek aránya (9,1, illetve 5,5%), a magyarok és románok közötti szintkülönbségek viszont megmaradtak.

(3) Az ötvenes években születettek esetén (akik a hetvenes években kezdték meg tanulmányaikat), az egyetemet végzettek aránya kis mértékben magasabb, mint a negyvenes években születettek esetén, a románok és magya-

rok közötti különbség viszont egyértelműen csökkent. A magyarok esetében egyértelműen ez a kohorsz van a legkedvezőbb helyzetben.

4. ábra

A felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya születési évjáratonként nemzetiség szerint a 2002-es népszámlálás alapján

Forrás: INS

6. táblázat

Az egyetemet végzettek aránya születési tíz éves kohorszokként nemzetiség szerint a 2002-es népszámlálás alapján

Születési kohorsz	Egyetem kezdete	Egyetemet végzettek aránya (%)		
		Románok	Magyarok	Magyarok lemaradása
1930-1939	1950-1959	5,3	3,1	41,8
1940-1949	1960-1969	9,1	5,5	39,3
1950-1959	1970-1979	11,0	7,2	34,6
1960-1966	1980-1986	10,9	7,9	26,8
1967-1973	1987-1993	10,8	6,5	39,9
1974-1977	1994-1997	13,9	9,2	33,9

Forrás: IPUMSI

(4) A hatvanas években születetteket két csoportra osztottuk. Az 1960–1966 között születettek számát még nem érintette a hírhedt 770/1966-os dekretum, amely törvényen kívül helyezte az abortuszt és egyik évről a másikra megkettőzte a megszületett gyermekek számát. Az ugyanakkor jól látszik, hogy a románok között már ebben a korosztályban is (akik az egyetemi éveiket a nyolcvanas évek első felében kezdték) kisebb az egyetemet végzettek aránya, mint az ötvenes években születettek esetén. A magyarok lemaradása viszont érdekes módon ebben a periódusban csökkent.

(5) Az 1967–1973 között születettek a nyolcvanas évek végén, illetve a kilencvenes évek elején kezdték az egyetemet. Körükben (főként az 1967–1970 között születettek esetén) tovább csökkent az egyetemet végzettek aránya, a magyarok lemaradása pedig drasztikus mértékben megnőtt.

(6) Végül az 1974–1977 között születettek esetén már mutatkoznak a kilencvenes években kezdődött felsőoktatási expanzió hatásai. A román–magyar különbségek esetükben lecsökkentek, ugyanakkor ezekben az adatokban még nem mutatkozik a magyar nyelvű felsőoktatás időközben bekövetkezett bővülése (Sapienta Erdélyi Magyar Tudományegyetem, újabb szakok a Babeş–Bolyai Tudományegyetemen).

Az iskolai végzettség tekintetében a területi különbségek sem lényegtelenekek. Az 1. térkép az Erdélyen belüli regionális különbségeket jeleníti meg 2002-ben. Jól kirajzolódik a periférikus és regionális gazdasági-társadalmi centrumként funkcionáló megyék közötti különbség.

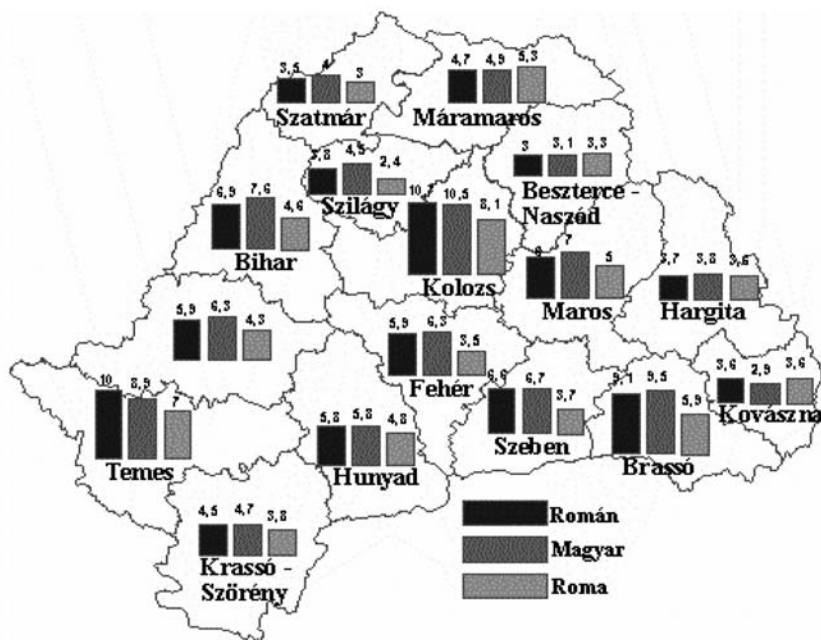
(1) A regionális gazdasági centrumnak számító megyék elsősorban Kolozs, Temes és Brassó. Itt a teljes népességen belül 10% körüli volt az egyetemet végzettek aránya. A magyar népességen belül az egyetemet végzettek aránya ettől elmarad. Kolozs megyében 8, Temesben 7, Brassóban 5,9%, azonban a magyar népességen belül ezek a legmagasabb arányok.

(2) A következő kategóriába azok a megyék tartoznak, ahol a felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya 6% feletti (Arad, Bihar, Maros, Szeben, Hunyad, Fehér). Ezek a megyék (illetve központjaik) ugyan nem egyértelmű regionális centrumok, de perifériának sem nevezhetők. Viszonylag urbanizáltak és jelentős gazdasági vonzerővel bíró városoknak adnak helyet.

(3) Egyértelműen gazdasági perifériának számítanak viszont a döntően rurális jellegű területek: Szatmár, Szilágy, Máramaros, Beszterce-Naszód, Hargita, Kovászna és Krassó-Szörény megyék. Itt a felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya mindenhol 5% alatti, hisz ezek a megyék a felsőfokú végzettséggel rendelkezőket megfelelő munkahelyek hiányában képtelenek megtartani. A magyarok iskolai végzettsége ebben a megyecsoportban nem mindenhol marad az átlag alatt. Kovásznában, Beszterce-Naszódban, illetve Máramarosban magasabb a románokat jellemző értéknél. Magyar szempontból a fő problémát az jelenti, hogy a nagyobb arányban magyarlakta régiók (Partium, Székelyföld) egyértelműen a perifériális jellegű területeken helyezkednek el.

1. térkép

A felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya megyénként a teljes, a román és a magyar népességen belül 2002-ben

Forrás: INS

(A felsőfokú végzettség megszerzését befolyásoló tényezők) Az iskolai végzettség regionális különbségei elvben két tényezőnek tulajdoníthatók. (1) A különböző régiókban születettek különböző eséllyel végeznek egyetemet. (2) Azok, akik a periférikus régiókból származnak és egyetemet végeznek, a regionális centrumok fele vándorolnak. A következő modellben, amely a felsőfokú végzettség megszerzésének az esélyét befolyásoló háttérváltozókat mutatja be, éppen ezért nem a lakhely, hanem a származási hely szerepel. A logisztikus regresszióra² alapuló elemzést előbb Romániára, majd a magyar népességre futtattuk le. Mindkét esetben a 2002-es népszámlálási eredményekből indultunk ki.

A modellben a magyarázott változó a felsőfokú iskolai végzettség, és azt nézzük meg, hogy ez hogyan függ a különböző öröklött (az egyén teljesítményétől független) jellemzőktől. A népszámlálási adatbázis alapján csupán öt jellemző hatását tudtuk megvizsgálni. Ezek (1) a születési kohorsz, (2) a nem, (3) a születési hely, (4) a nemzetiség és (5) a vallás. A korcsoport tekintetében csak a 2002-es népszámlálás idején aktív és az egyetemi korból már kilépett (25–50 éves), 1952–1977 között született népességet vizsgáltuk meg. Az ered-

mények szerint a veleszületett tényezők erősen meghatározták Romániában, hogy ki végzett egyetemet.

7. táblázat

A felsőfokú végzettség esélyét meghatározó tényezők – Románia: 2002 (logisztikus regresszió)

		Alapmegoszlás	Regressziós modell	
			EXP	Sig.
korcsoport	25-29 (1972-1977)	12,9		0,00
	30-34 (1967-1971)	9,9	0,74	0,00
	35-39 (1962-1966)	10,6	0,82	0,00
	40-44 (1957-1961)	10,7	0,84	0,00
	45-49 (1952-1956)	10,5	0,81	0,00
nem	férfi	11,1		
	nő	10,7	0,97	0,00
születési hely	Bukarest	26,2		0,00
	Bánát	12,7	0,43	0,00
	Dél-Erdély	14,0	0,47	0,00
	Észak-Erdély	10,9	0,36	0,00
	Partium	9,0	0,31	0,00
	Székelyföld	7,8	0,31	0,00
	Moldva	8,3	0,26	0,00
	Munténia	9,9	0,31	0,00
	Dobruzsza	11,2	0,36	0,00
nemzetiség	román	11,4		0,00
	magyar	7,5	0,78	0,00
	cigány	0,2	0,02	0,00
	német	18,2	1,56	0,00
	ukrán	3,6	0,26	0,00
	egyéb	16,1	1,18	0,00
vallás	ortodox	11,2		0,00
	katolikus	8,3	0,85	0,00
	református	7,1	0,83	0,00
	görög katolikus	23,3	2,48	0,00
	neoprotestáns	5,7	0,51	0,00
	evangélikus	14,9	1,10	0,28
	unitárius	7,2	0,81	0,02
	muzulmán	16,1	0,54	0,00
	egyéb	7,5	0,53	0,00

Forrás: IPUMSI

Már korábban is érintettük, hogy az egyetem elvégzésének esélye nem független attól, hogy ki mikor született. Mindez a demográfiai folyamatok és az oktatási intézményrendszer közötti kölcsönhatás eredménye. A legnagyobb eséllyel az oktatási expanzió kezdetét elkapó 1972–1977 közötti kohorsz, a legkisebbel pedig az abortuszpolitika következtében megduplázódott 1967–1971 közötti kohorsz végzett egyetemet. Az előttük lévőknek körülbelül ugyanolyanok voltak az esélyeik.

Összességében a nők valamivel kisebb eséllyel végeztek egyetemet, mint a férfiak. Egyes korosztályokon belül azonban az összefüggés fordított irányú. E szerint az 1960 előtt születettek esetében a férfiak, az 1960 után születettek esetében pedig a nők szereztek nagyobb eséllyel felsőfokú végzettséget.

A legmarkánsabb különbségek a születési hely szerint mutathatók ki. A legnagyobb eséllyel a Bukarestben születettek végeztek egyetemet (26%-uk rendelkezik felsőfokú diplomával), hozzájuk képest az esélyhányadosok értéke minden esetben 0,5 alatt marad, ami arra utal, hogy a különböző régiókból származók kevesebb mint fele akkora eséllyel került egyetemre, mint a fővárosaik. A legkisebb arányban a székelyföldiek végeznek egyetemet (7,8%), akiket a moldvaiak (8,3%), majd a partiumiak (9%) követnek. A regressziós modell szerint a moldvai származás az egyetemre kerülés legnagyobb gátja. Ez azért van, mert a székelyföldiek és partiumiak esetében a magyar nemzetiség hatását kontrolláltuk. Viszonylag nagy eséllyel végeznek egyetemet a Bánságban és Dél-Erdélyben születettek.

Az etnikai származásnak egyértelmű hatása van az egyetem elvégzésének az esélyére. A románokhoz képest a magyaroknak csak háromnegyed annyi esélyük volt egyetemet végezni. Ez a regionális és életkor szerinti különbségektől megtisztított formában mutatja, hogy az etnikum ebben a vonatkozásban szerepet játszik. Természetesen azt nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a magyarok esetében a felsőfokú végzettséggel rendelkezők elvándorlása nagyobb mértékű volt, a külföldre távozottak pedig értelemszerűen hiányoznak a népszámlálási mintából. Mint várható volt, a romák esetében ennél jóval erősebb negatív hatás mutatkozik. A németeknek viszont a románokhoz viszonyítva nagyobb esélyük volt az egyetemi diplomára.

Az ortodoxokhoz viszonyítva a reformátusok, katolikusok és unitáriusok kisebb eséllyel végeztek egyetemet. Hasonlóképpen a neoprotestánsok, akik között az egyetemet végzettek aránya a legalacsonyabb. Esetükben azonban (a konvertiták magas aránya miatt) a történelmi egyházakhoz tartozóknál kisebb eséllyel igaz, hogy a vallás veleszületett jellemző. Az alacsony végzettségűek magas aránya esetükben azzal is összefüggésben lehet, hogy ezek a hátrányos helyzetű rétegek hajlamosabbak a konverzióra. A muzulmánok az alapmegoszlás szerint az átlagnál nagyobb arányban végeztek egyetemet, a regressziós modell szerint viszont kisebb eséllyel. A feloldás abban keresendő, hogy az alapmegoszlás a külföldön született moszlimok adatait is tartalmazza, akik kö-

zül sokan az egyetem elvégzése után maradtak Romániában. A regresszió viszont csak a Romániában született moszlimokat veszi számításba, akik az ortodoxokhoz viszonyítva fele akkora eséllyel kerülnek egyetemre. Jólal nagyobbak voltak ellenben a görög katolikusok esélyei. Ők egyben a legiskolázottabbak a nagyobb felekezetek közül, minden negyedik tagjuk egyetemet végzett. Ez ugyanakkor azzal is összefüggésben állhat, hogy 1989 után – miután erre lehetőség nyílt – a(z egykor) görög katolikus értelmiség nagyobb eséllyel tért vissza ősei vallására, mint az alacsonyabb státusúak.³

8. táblázat

A felsőfokú végzettség esélyét meghatározó tényezők. Magyar népesség: 2002
(Logisztikus regresszió)

		Alapmegoszlás	Regressziós modell	
			EXP	Sig.
korcsoport	25-29	8,9		0,00
	30-34	5,9	0,63	0,00
	35-39	8,1	0,89	0,03
	40-44	7,9	0,86	0,01
	45-49	7,0	0,75	0,00
nem	férfi	7,8		
	nő	7,2	0,93	0,03
születési hely	Kolozs	10,7		0,00
	Dél-Erdély (Brassó, Fehér, Szeben, Hunyad)	9,9	0,81	0,01
	Bánság (Arad, Temes, Krassó-Szörény)	8,6	0,69	0,00
	Partium (Bihar, Szatmár, Szilágy)	6,5	0,56	0,00
	Észak-Erdély (Beszterce-Naszód, Máramaros)	11,2	0,98	0,83
	Székelyföld (Hargita, Kovászna)	5,8	0,44	0,00
	Maros	7,6	0,66	0,00
	más	12,6	1,07	0,58
vallás	katolikus	8,0		0,00
	ortodox	6,3	0,62	0,00
	református	7,1	0,78	0,00
	görög katolikus	6,4	0,72	0,04
	neoprotészta	5,3	0,54	0,00
	evangélikus	14,8	1,51	0,00
	unitárius	7,3	0,86	0,09
	egyéb	4,2	0,46	0,00
Összesen		7,5		

Forrás: IPUMSI

Az elemzést külön a magyar nemzetiségűekre is lefuttattuk (L. 8. táblázat). E szerint az 1967 és 1972 között születettek csökkenő esélyei sokkal élesebben rajzolódnak ki. Az 1973–77 közötti kohorszhoz viszonyítva kevesebb mint egyharmadnyi eséllyel végeztek egyetemet. A nők összességében is itt kevesebb eséllyel szereztek felsőfokú diplomát. A születési hely szerint a Kolozs megyeiek végeztek legnagyobb eséllyel egyetemet, a legkisebbel pedig a székelyföldi, illetve partiumi származásúak. A katolikusok között nagyobb arányban találunk egyetemet végzetteket, mint a reformátusoknál, a magyarokon belül pedig az sem igaz, hogy a görög katolikusok az átlagnál iskolázottabb felekezet lennének.

(A 8 osztálynál alacsonyabb végzettségűek aránya születési kohorszokként a cigány népességen belül) Az intézményrendszer hatását az iskolai végzettség nemzetiség szerinti különbségeire nem csupán az oktatási intézményrendszer csúcán, hanem az alján is érdemes megvizsgálni. Ez különösen érdekes a romák esetében, mivel esetükben teljesen más folyamatok rajzolódnak ki, mint a többségi népesség esetében.

9. táblázat

A 8 általánossal nem rendelkezők aránya a cigány/roma népességen belül

Születési kohorsz	Elemi iskola kezdete	Nincs 8 osztály
1930–1939	1937–1946	89,7 %
1940–1949	1947–1956	77,9 %
1950–1959	1957–1966	63,1 %
1960–1966	1967–1973	55,7 %
1967–1971	1974–1978	46,2 %
1972–1976	1979–1983	67,1 %
1977–1981	1984–1988	67,8 %

Forrás: IPUMSI

kohorsz, amely a tanulmányait teljes egészében a múlt rendszerben végezte (vagyis minden évjárat ekkor is fejezte be).

(3) 1972–1976, illetve 1977–1981 között születettek esetében az általános iskolát elvégzettek arányának a csökkenése igen látványos. Az utolsó vizsgált kohorsz esetében arányuk egyharmad alá csökkent. Ebben véleményünk szerint két tényező játszott szerepet. Egyrészt (és ez a fontosabb), hogy ezek a korosztályok már a rendszerváltás után (kellett volna), hogy befejezzék a kötelező 8 osztályt. Másrészt azonban az 5. ábra tanúsága szerint már azok esetében is megkezdődött a csökkenés, akik tanulmányaikat teljes egészében a múlt rendszerben fejezték be. A csökkenés az 1967-ben születettekkel kezdődik. Az ok minden bizonnyal az, hogy az elemi oktatás intézményrendsze-

(1) Első kohorszunk az 1930–1939 között születetteké, akik a második világháború által meghatározott 1937 és 1946 közötti periódusban kezdték el az általános iskolát. Közülük csupán 10,1% végezte el a (ma) kötelező 8 osztályt.

(2) Ez az arány folyamatosan növekedett. Az 1940 és 1949 között születettek közül 22,1, az 1950 és 1959 között születetteknél 36,9, az 1960 és 1966 között születetteknél 44,3, majd az 1967 és 1971 között születetteknél 54,8%. Ez egyben az utolsó olyan

re a hetvenes években, majd a nyolcvanas években nem tudott a megnövekedett tanulólétszámhoz alkalmazkodni és így – az amúgy is szűkös keresztmetszet közepette – kevesebb motiváció maradt a cigánygyermek beiskolázására. A 2011-es népszámlálás minden bizonnyal arra fog rámutatni, hogy a roma népességben belül a rendszerváltást követően beiskolázott kohorszok esetében a 8 osztályt el nem végzettek aránya tovább növekedett.

5. ábra

A 8 általánossal nem rendelkezők aránya a cigány/roma népességben belül

Forrás: IPUMSI

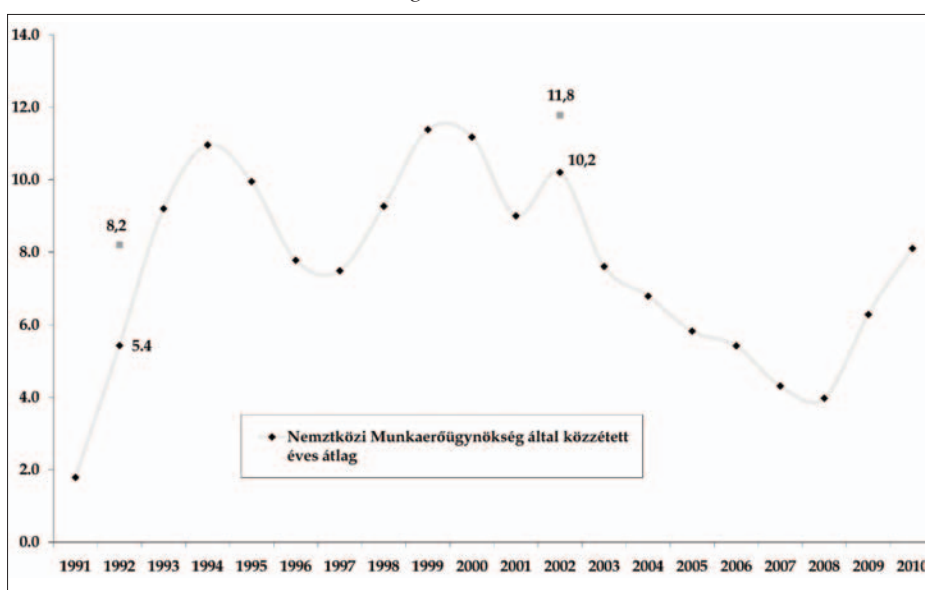
Gazdasági aktivitás, munkanélküliség

(A munkanélküliségi ráta) Mint mindenhol Kelet-Európában, a rendszerváltással Romániában is alapvetően megváltozott a társadalmi egyenlőtlenségek szerkezete és jellege. A kilencvenes évek elejétől megjelent a – múlt rendszerben ismeretlen – tömeges munkanélküliség, ami az egyenlőtlenségek egyik legfontosabb meghatározójává vált.

A hivatalos statisztikákból tudjuk, hogy a munkanélküliség nem azonos arányban érintette a különböző korosztályokat, a különböző iskolázottsággal rendelkező csoportokat, illetve az egyes régiókat. A nemzetiségek szerinti egyenlőtlenségekről ezzel szemben a hivatalos kimutatások nem adnak eligazítást, ezt csupán a népszámlálási adatokon keresztül vizsgálhatjuk. Ami-

kor ezt tesszük, tisztában kell lennünk azzal, hogy a munkanélküliségi statisztika idősoraival szemben (amely havi bontásban is elérhető), itt csupán keresztmetszeti adataink vannak. Ilyen körülmények között nem érdektelen megvizsgálni, hogy miként alakult a munkanélküliségi ráta Romániában, illetve, hogy a Statisztikai Hivatal által közzétett idősorokhoz miként viszonyulnak a népszámlálási adatok.

6. ábra
A munkanélküliségi ráta⁴ alakulása Romániában

Forrás: Tempo-Online, IPUMSI

A munkanélküliségi rátára vonatkozó adatok alapján látható, hogy a munkanélküliség a rendszerváltást követő években igen hamar növekedni kezdett és 1994-ben elérte a 11%-ot. Mindez elsősorban az ország ipari kapacitásának, illetve a mezőgazdasági termelőség csökkenésének és állami gazdaságoknak a lebomlásával állt összefüggésben. A dezindusztrializációt, illetve a nagyipari mezőgazdaság lebomlását a termőföldek visszaszolgáltatása kísérte, ami a munkaerőpiacról kiszoruló népesség jelentős részének „újra-parasztosodását”, vagyis az önálló gazdálkodásra való berendezkedését, illetve sok esetben a rurális térségekbe való visszavándorlását eredményezte.⁵ A kilencvenes évek elején ez a kényszerű autarkia nagy szerepet játszott a kialakuló munkanélküliség kezelésében. A másik fontos tényező, ami a munkaerőpiacról kiszoruló rétegek számára kilátást biztosított, a külföldi munkavállalás volt. Látható, hogy 2002 és 2008 között a munkanélküliség nagyon

nagymértékben csökkent. Ez a csökkenés (a vonatkozó periódusban végbe ment gazdasági növekedés mellett) a migránsok magas arányával áll összefüggésben. Ugyanerre vezethető vissza az, hogy a román munkanélküliségi ráta kelet-európai viszonylatban alacsonynak számít.

A népszámlálási adatok úgy 1992-ben, mint 2002-ben magasabb munkanélküliségi rátát mutattak, mint a Statisztikai Hivatal erre vonatkozó közlései. A továbbiakban erre alapozva vizsgáljuk meg a nemzetiségi különbségeket.

10. táblázat
A munkanélküliségi ráta nemzetiség szerint
1992-ben és 2002-ben (százalék)

	Összes	Románok	Magyarok	Cigányok
1992	8,2	7,9	9,7	27,1
2002	11,8	11,5	11,4	29,0

Forrás: IPUMSI

A 10. táblázatból látható, hogy összességében jelentős hatása van a nemzetiségnek arra, hogy valaki milyen eséllyel lesz munkanélküli. A magyarok körében 1992-ben nagyobb volt a munkanélküliségi ráta, mint a többesiek esetében, 2002-re azonban ez a különbség kiegyenlítődt. A cigányok esetében a munkanélküliségi ráta úgy 1992-ben, mint 2002-ben az országos érték háromszorosa volt. Miután a munkanélkülivé válás esélye nagymértékben függ az életkortól, az iskolai végzettségtől, illetve attól, hogy valaki milyen régióban lakik, a továbbiakban ezen kontrollváltozók bevonásával vizsgáljuk a nemzetiségi egyenlőtlenségeket.

11. táblázat
A munkanélküliségi ráta nemzetiség és életkor szerint 1992-ben és 2002-ben

	1992				2002			
	Összesen	Románok	Magyarok	Cigányok	Összesen	Románok	Magyarok	Cigányok
16-19	43,2	42,4	46,7	58,5	36,8	37,0	29,4	44,8
20-24	14,7	14,2	15,7	34,3	20,7	20,7	15,6	34,6
25-29	7,7	7,2	9,4	24,9	11,9	11,6	11,1	30,1
30-34	5,6	5,3	6,7	20,7	10,3	10,1	10,1	26,2
35-39	4,1	3,8	5,5	17,0	9,8	9,7	9,1	24,8
40-44	3,3	3,0	4,3	16,5	10,1	9,9	10,6	20,7
45-49	3,0	2,8	4,0	14,4	9,9	9,8	10,4	24,2
50-54	2,6	2,4	3,7	12,7	8,7	8,5	10,3	22,3
55-59	2,2	2,0	3,8	12,0	4,6	4,3	5,9	16,5
60-64	0,8	0,7	2,2	7,0	0,8	0,7	1,3	5,3

Forrás: IPUMSI

Úgy 1992-ben, mint 2002-ben a fiatal (pályakezdő) korosztályoknak volt legnagyobb esélyük arra, hogy munkanélküliek legyenek, majd a 25–30 évesek esetében ez az esély már csökkenni kezdett. A nemzetiségi különbségeket tekintve jelentékeny változás, hogy míg 1992-ben a magyarok esetében minden korosztályon belül magasabb volt a munkanélküliségi ráta, addig 2002-ben a fiatalok esetében kisebb, az idősek esetében pedig nagyobb volt. Minden bizonnyal az áll a számok mögött, hogy a kilencvenes években – az akkor még nagymértékben az állam által ellenőrzött gazdaság keretei között – a magyarok nagyobb eséllyel veszítették el a munkahelyüket. Akikkel ez viszonylag idős korban történt meg, azok jó eséllyel nem is találtak munkát. Ezzel szemben a kilencvenes évek második felében, illetve az ezredforduló után a munkaerőpiacra kerülő magyar fiatalok esélye a munkába állásra már nem kisebb, mint román társaiké. A cigányok esetében minden korosztály esetében jóval nagyobb a munkanélküliségi ráta.

12. táblázat

A munkanélküliségi ráta nemzetiség szerint Erdély megyéiben 1992-ben és 2002-ben

	1992				2002			
	Összesen	Románok	Magyarok	Cigányok	Összesen	Románok	Magyarok	Cigányok
Fehér	6,5	6,0	6,4	30,1	15,4	14,1	17,5	55,9
Arad	7,7	7,4	7,0	27,3	6,5	6,3	5,5	23,9
Bihar	8,2	7,2	9,5	32,8	7,4	6,6	7,3	23,6
Beszterce-Naszód	8,5	8,1	9,3	24,2	9,8	9,6	10,1	15,8
Brassó	6,3	5,4	8,6	39,8	15,5	15,3	13,6	51,4
Kolozs	6,6	5,8	8,1	30,8	14,7	14,6	19,3	36,5
Kovászna	10,7	8,6	11,0	48,3	18,3	17,1	17,8	71,4
Hargita	10,2	6,2	10,8	25,9	10,5	8,5	10,6	47,1
Hunyad	6,5	6,4	6,1	22,2	17,0	16,6	19,3	54,9
Máramaros	10,0	9,4	10,0	42,1	9,1	8,1	12,5	43,4
Maros	8,5	6,1	10,0	28,0	11,0	9,2	11,6	34,5
Szatmár	10,8	9,5	11,8	44,0	5,9	5,1	7,0	11,1
Szilágy	10,2	8,8	11,9	47,1	12,9	10,8	14,2	50,0
Szeben	7,3	6,6	6,9	25,1	12,0	11,3	18,3	35,2
Temes	6,9	6,5	7,1	18,2	7,4	7,4	7,6	14,4

Forrás: IPUMS

A nemzetiségek közti egyenlőtlenség egyik fontos meghatározója a régiók közötti gazdasági különbség. Ez a munkanélküliségi ráta esetében is

szembeötlő. A regionális különbségek alakulása ugyanakkor a dezindustrializáció területi dinamikájától is függött. 1992-ben öt megye: Szatmár, Kovászna, Hargita, Szilágy és Máramaros esetében volt a munkanélküliségi ráta jóval az országos átlag fölött. Amellett, hogy négyben haladja meg a magyarok aránya a 20%-ot, ezek a megyék mind döntően rurális régióknak számítanak, ahol a szocialista iparosítás csak a hetvenes években vett lendületet (RONNÁS 1984, HUNYA 1990). Úgy tűnik, hogy az amúgy is szűkebb ipari kapacitások itt épültek le a leghamarabb, ami a mezőgazdaság szerkezetváltása mellett már a kilencvenes évek elején nagyarányú munkanélküliséget eredményezett. A nagyobb nehéz- és bányai ipari kapacitással rendelkező dél-erdélyi megyékben a munkanélküliség ekkor még az országos átlag alatti volt. A munkanélküliség nemzetiségi különbségei azonban nem voltak pusztán a regionális eltérésekre visszavezethetők. Arad és Hunyad megyét leszámítva a magyarok körében a munkanélküliségi ráta mindenhol meghaladta a románokra jellemző értéket. A különbségek igen jelentősek voltak Brassó (50,8%), Maros (45,9%), Hargita (45,1%), Kolozs (34,8%), Szilágy (30,4%), Bihar (28%), Kovászna (22,4%), illetve Szatmár (21,3%) megyékben, vagyis mindenütt, ahol a magyarok a népesség jelentős hányát tették ki.

2002-re megváltoztak a munkanélküliségi ráta területi eltérései. Ekkor a munkanélküliség Kovászna megyében volt a legmagasabb, de ezt a dél-erdélyi, korábban erősen iparosodott megyék követték. Az országos átlagnál jóval alacsonyabb volt a munkanélküliség a határ menti területeken, Szatmár, Arad, Temes és Bihar megyékben. Az egyes megyéken belül a magyarok körében továbbra is jóval magasabb volt a munkanélküliségi ráta. Különösen nagyok a különbségek Szeben (61,9%), Máramaros (54,3%), Szatmár (37,3%), Szilágy (30,4%), Maros (26,1%), Hargita (24,7%) és Fehér (24,1%) megyék esetében. Elmondható tehát, hogy a munkanélküliségi ráta magyarok és románok közti kiegyenlítődése elsősorban annak köszönhető, hogy a regionális egyenlőtlenségek átrendeződtek, nem annak, hogy az egyes területeken csökkentek volna a magyarok és románok közti különbségek.

Az iskolai végzettség erősen meghatározza a munkanélkülivé válás esélyét. A legtöbb munkanélkülit a 8 osztályt végzettek között, a legkevesebbet az egyetemi végzettséggel rendelkezőknél találunk. A 8 osztályt sem végzettek nem a munkanélküli, hanem az „egyéb inaktív” kategóriába kerültek tömegesen, ez az oka annak, hogy közöttük látszatra kevesebb a munkanélküli. Megállapítható, hogy a nemzetiségi különbségek az alacsonyan kvalifikáltak között élesebbek. A 8 osztályt vagy azt sem végzett magyarok úgy 1992-ben, mint 2002-ben nagyobb eséllyel voltak munkanélküliek, mint román társaik. A középfokú végzettséggel, illetve egyetemmel rendelkezők esetében ez csak 1992-ben igaz.

13. táblázat

A munkanélküliségi ráta nemzetiség és iskolai végzettség szerint 1992-ben és 2002-ben

	1992				2002			
	Összesen	Románok	Magyarok	Cigányok	Összesen	Románok	Magyarok	Cigányok
8 osztály alatt	4,9	3,7	9,5	25,7	9,8	7,5	16,2	28,3
8 osztály	11,0	10,5	11,9	30,4	12,9	12,5	12,9	30,3
Középfok	8,4	8,3	9,1	21,9	13,2	13,3	11,4	29,0
Egyetem	2,2	2,1	3,3	10,0	4,3	4,4	4,0	9,8

Forrás: IPUMSI

(Háztartásbeliek és egyéb inaktívok) A munkahely hiánya által generált társadalmi és etnikai egyenlőtlenségek sokkal élesebben mutatkoznak meg, amennyiben figyelembe vesszük, hogy azok között, akik a háztartásbeli, illetve az

14. táblázat

Foglalkoztatottak és inaktívok a 18–55 évesek között nemzetiség szerint 1992-ben és 2002-ben

		Összesen	Románok	Magyarok	Cigányok
		Munkanélküliek, htb-ek, egyéb inaktívok	1992	17,3	16,2
	2002	25,5	22,2	22,2	60,7
Foglalkoztatottak	1992	76,6	77,7	72,4	43,1
	2002	61,8	62,7	60,7	30,4

Forrás: IPUMSI

ban mutatja az álláshiány okozta tényleges különbségeket, mint a munkanélküliségi ráta.

A 14. táblázatból látható, hogy a foglalkoztatottak aránya a 18–55 éves népességen belül országosan 76,6-ról 61,8%-ra csökkent. A cigányok esetében ez az arány 43,1, illetve 30,4%-os. Az inaktivitást a fenti formában kifejező arány a munkanélküliségi rátánál jóval nagyobb állástalanságot mutat, ami a romák körében 1992-ben 54,5, 2002-ben pedig 60,7%-os volt. A területi különbségek ebben a tekintetben is jelentékenyek. Míg Beszterce-Naszódban és Temesben a romák 42, illetve 47,5%-a inaktív, addig ez az arány Kovásznában 88%.

„egyéb inaktív” kategóriába kerültek, valójában sok munkanélkülit találunk. A háztartásbeliek és egyéb inaktívok aránya különösen a magukat cigánynak vallók között volt magas.

Azért, hogy jobban érzékeltehetjük a különbségeket, kiszámítottuk a munkanélküliek, háztartásbeliek és egyéb inaktívok a 18–55 év közötti népességen belüli arányát. Ez az arány sok szempontból job-

15. táblázat
A munkanélküliek, háztartásbeliek és egyéb inaktívak aránya a 18–55 évesek között nemzetiség szerint 1992-ben és 2002-ben

	1992				2002			
	Összesen	Románok	Magyarok	Cigányok	Összesen	Románok	Magyarok	Cigányok
Fehér	15,4	14,1	19,2	53,1	25,8	23,8	31,4	69,7
Arad	22,8	21,7	21,5	61,6	27,4	25,5	26,7	78,9
Bihar	18,3	15,7	20,4	63,3	18,6	15,7	19,1	59,7
Beszterce-Naszód	22,1	21,3	22,0	50,9	21,1	20,3	20,8	42,0
Brassó	12,8	11,0	16,7	60,7	26,7	25,1	28,6	78,3
Kolozs	13,6	12,0	16,6	53,4	23,1	21,2	25,4	68,6
Kovászna	23,3	21,8	23,3	61,1	35,2	30,1	35,4	88,1
Hargita	22,5	15,8	23,1	60,3	24,8	21,6	24,8	76,5
Hunyad	32,9	32,4	36,8	53,6	28,5	27,9	28,6	77,9
Máramaros	21,0	19,7	18,4	66,7	22,6	21,2	24,6	78,9
Maros	19,0	13,5	21,6	55,7	28,7	22,9	29,1	73,5
Szatmár	22,1	19,6	24,0	64,8	19,5	16,9	20,9	48,6
Szilágy	22,1	19,0	23,7	76,7	25,8	21,8	28,3	71,5
Szeben	14,6	12,9	14,0	47,7	25,0	23,2	29,7	68,0
Temes	13,6	12,9	14,0	42,5	17,0	16,2	17,4	47,5

Forrás: IPUMSI

Foglalkozásszerkezet

Az iskolai végzettségen, illetve a gazdasági aktivitáson kívül az egyenlőtlenségeket nagymértékben meghatározzák a foglalkoztatottak munkaerő-piaci pozíciói. Ebben a vonatkozásban három mutatót fogunk tárgyalni. Ezek közül a foglalkoztatottak gazdasági ágazatok szerinti megoszlása rendelkezésünkre áll mind a három népszámlálás esetében, míg foglalkozási csoportok szerinti megoszlás, illetve a foglalkoztatottság formája csupán az 1992-es és 2002-es vonatkozásában.

(Gazdasági ágazatok szerinti megoszlás) Az egyes ágazatokban/szektorokban dolgozók aránya a társadalmi-gazdasági szerkezetnek is fontos mutatója. E tekintetben lényeges, hogy 1977-ben – a gyors ütemű iparosítás ellenére – Romániában még mindig a foglalkoztatottak relatív többsége, közel 40%-a dolgozott a mezőgazdaságban. A szekundér szektorban foglalkoztatottak aránya ekkor 32, a szolgáltatásokban dolgozóké pedig 28,6%-os volt. A magya-

rok egyértelműen felülreprezentáltak voltak az iparban foglalkoztatottak (39,9%) és alulreprezentáltak a mezőgazdaságban dolgozók (31,9%) között. Ez a szerkezet már a két világháború között megfigyelhető volt. A szolgáltatási szektorban összességében a magyarok alul voltak reprezentálva, de ezen belül voltak olyan ágazatok, ahol viszonylag nagyobb arányt képviseltek. A cigányok egyértelműen felülreprezentáltak voltak a mezőgazdaságban dolgozók között. Ez a falvakon való koncentrálódásuk mellett annak köszönhető, hogy míg a falvakon lakó nem cigányok nagyobb arányban ingáztak városi munkahelyekre, addig a romákat gyakran a helyi tsz-ek foglalkoztatták.

16. táblázat

Az aktív népesség megoszlása gazdasági ágazatonként nemzetiségek szerint 1977, 1992, 2002

Ágazatok	1977				1992				2002			
	Összesen	Románok	Magyarok	Cigányok	Összesen	Románok	Magyarok	Cigányok	Összesen	Románok	Magyarok	Cigányok
I. Mezőgazd.	39	39,8	31,9	47,4	24,5	24,9	17,2	33,7	27,1	27,4	17,6	50,0
Bányászat	1,9	1,9	2	1,5	3,0	2,9	3,3	2,6	1,9	2,0	1,9	0,8
Gyártóipar	29,1	28,3	36,8	27	35,8	35,3	44,4	34,9	24,2	23,7	34,7	16,7
II. Villany-, gáz- és vízellátás	0	0	0	0	1,9	1,9	1,7	0,9	2,3	2,4	2,1	0,8
Építőipar	1	0,9	1,1	2	5,7	5,7	5,8	7,9	6,2	6,1	7,0	7,2
Összesen	32	31,1	39,9	30,6	46,4	45,8	55,2	46,3	34,7	34,2	45,6	25,5
Kis- és nagykereskedelem	4,9	4,8	5,4	2,4	5,0	5,0	5,7	4,3	10,5	10,4	12,4	8,2
Vendéglátás	-	-	-	-	1,9	1,9	1,9	1,1	5,0	5,1	4,8	2,0
Szállítás, kommun.	5,9	6,1	4,2	3,4	6,4	6,5	5,0	4,5	1,9	1,9	1,3	0,3
Pénzügyi szolg.	0,3	0,3	0,3	0	0,7	0,7	0,6	0,3	1,0	1,0	0,8	0,0
III. Közigazgatás	1,2	1,3	0,9	0,4	3,3	3,4	1,9	1,3	5,7	5,9	3,2	4,4
Gazdasági szolg.	5,5	5,4	5,8	6,9	2,3	2,4	1,4	0,2	2,6	2,7	1,8	0,7
Tanügy	3,9	3,9	3,6	0,4	3,9	3,8	4,2	0,5	4,8	4,8	5,4	0,8
Egészségügy	2,8	2,8	3,1	0,3	3,3	3,3	3,8	0,5	4,2	4,2	4,3	1,1
Egyéb	4,1	4	4,6	5,9	2,3	2,2	3,0	7,0	2,2	2,1	2,6	6,4
Privát háztartás	-	-	-	-	0,1	0,1	0,1	0,4	0,3	0,3	0,2	0,6
Összesen	28,6	28,7	27,8	19,7	29,1	29,3	27,6	20,0	38,2	38,4	36,8	24,5

Forrás: IPUMSI

1992-ben az összes foglalkoztatott 46,4%-a dolgozott az iparban. A magyarok ennél is nagyobb (55,2%) arányban koncentráltak a szekundér szektorban. Az iparba áramlás a romák esetében is nagyon hangsúlyos volt. 1992-ben 46%-uk dolgozott ebben a szektorban. A terciér szektorban dolgozók ará-

nya nagyon kis mértékben nőtt országosan, míg a magyarok esetében egyenesen csökkenést regisztrált a népszámlálás. Ezzel a magyarok a mezőgazdaság mellett már a szolgáltatásokban is egyértelműen alul voltak reprezentálva. Ez elsősorban a közigazgatási, közszállítási, gazdasági, illetve pénzügyi szektoron belüli kisebb arányuknak volt betudható.

A 2002-es népszámlálás érdekes társadalmi-gazdasági folyamatokra világít rá. Egyrészt az ipar leépülésével párhuzamos „vissza-parasztosodás” ezekben az adatsorokban is megmutatkozik. A mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya országosan is növekedett, de ez a növekedés a romák esetében egyenesen drámai arányú. 2002-ben a foglalkoztatott cigányok abszolút többsége a mezőgazdaságban talált munkát. A magyarok esetében a mezőgazdaságban dolgozók aránya kis mértékben növekedett, így ezen a szektoron belül továbbra is alulreprezentáltak, szemben az iparral, ahol a közel 10%-os csökkenés ellenére még mindig 45%-os volt az arányuk. A szolgáltatásokban dolgozók aránya jelentős mértékben növekedett, ezen belül a magyarok továbbra is enyhén alul voltak reprezentálva. A szállítás, pénzügy, közigazgatás voltak azok a szektorok, ahol kevesebb, a tanügy és a kereskedelem, ahol az átlagnál több magyart találunk.

17. táblázat

A foglalkoztatott népesség megoszlása foglalkozási csoportok szerint nemzetiségenként 1992, 2002

	1992				2002			
	Összesen	Román	Magyar	Cigány	Összesen	Román	Magyar	Cigány
Törvényhozók, vezető tisztviselők, gazdasági vezetők	1,7	1,7	1,3	0,5	4,0	4,0	3,6	1,3
Értelmiségiek	6,2	6,3	4,6	0,1	8,5	8,8	6,1	0,4
Szaktechnikusok, mesterek	10,7	10,9	10,2	1,2	10,1	10,3	10,2	1,1
Irodai munkakör	5,0	5,1	4,9	1,1	4,9	5,0	4,9	0,5
Szolgáltatásban, kereskedelemben dolgozók	5,3	5,3	6,1	2,3	8,9	8,9	10,3	4,1
Szakképzett mezőgazdasági dolgozók	19,6	20,1	11,9	26,9	23,4	23,9	13,7	37,3
Szakképzett munkások	28,0	27,3	37,1	26,0	21,3	20,9	28,6	16,1
Gépkezelők	15,9	16,0	15,4	11,1	10,2	10,1	13,1	4,7
Szakképzetlen munkások	6,6	6,3	7,6	30,0	7,7	7,3	8,7	33,8
Hadseregben dolgozók	0,9	1,0	0,7	0,7	0,5	0,5	0,6	0,3
NT	0,0	0,0	0,0	0,0	0,1	0,1	0,1	0,0

Forrás: IPUMSI

(Foglalkozási csoportok szerinti megoszlás, foglalkoztatás típusa) Az iskolai végzettség, illetve a gazdasági ágazatok szerinti megoszlás már valószínűsíti a foglalkozási csoportok nemzetiségi különbségeit (L. 17–18. táblázatok). E szerint a magyarok a vezető beosztásban dolgozók és az értelmiségiek között egyértelműen, az irodai munkakörben tevékenykedők esetében enyhén alulreprezentáltak voltak úgy 1992-ben, mint 2002-ben. Szintén jóval kisebb arányt képviseltek a mezőgazdaságban dolgozók között. Ezzel szemben nagymértékben felülreprezentáltak a szakmunkások és kis mértékben a szakképzetlen munkások között. A cigányok a mezőgazdasági dolgozók és a szakképzetlen munkások között vannak erősen felülreprezentálva.

18. táblázat

A foglalkoztatott népesség megoszlása a foglalkoztatottság típusa szerint nemzetiségenként 1992, 2002

	1992				2002			
	Összesen	Román	Magyar	Cigány	Összesen	Román	Magyar	Cigány
Munkaadó	0,3	0,3	0,3	0,4	1,8	1,8	1,8	1,0
Önfoglalkoztató	14,4	14,7	9,2	23,1	10,7	10,7	7,8	26,7
Szövetkezeti tag	3,0	3,0	2,7	4,7	0,2	0,2	0,1	0,2
Alkalmazott	80,2	79,9	86,7	68,3	72,3	72,2	80,5	40,3
Fizetetlen családi segítő	2,1	2,1	1,1	3,4	14,2	14,4	8,9	18,9
Egyéb	0,0	0,0	0,1	0,0	0,8	0,6	0,9	12,6
NT					0,2	0,2	0,0	0,3

Forrás: IPU MSI

A magyarok között alul-, a cigányoknál erősen felülreprezentáltak az önfoglalkoztatók. Utóbbiak esetében különösen szembeötlő, hogy a foglalkoztatottak csupán 40%-a alkalmazott, 31,5%-a pedig a fizetetlen családi segítő, illetve az egyéb kategóriába került.

Lakáshelyzet, lakásszegénység

A népszámlálási adatok alapján elemezni tudjuk, hogy a különböző nemzetiségek iskolai végzettsége, foglalkoztatottsága mennyire tér el egymástól, illetve hogy a munkavállalók milyen foglalkozási kategóriákhoz tartoznak. Keveset tudunk viszont arról, hogy a különböző csoportok életszínvonala, vagyoni és jövedelmi helyzete hogyan tér el egymástól, illetve, hogy az egyes csoportokon belül mekkora a szegények aránya.⁶ Az egyetlen szempont, ami alapján ebbe bepillantást nyerhetünk, az a lakáskörülmények kérdése, ame-

lyről mindhárom népszámlálási adatbázisban viszonylag bőséges információt találunk.

A lakásszegénységre vonatkozó vizsgálatok általában három aspektusra: (1) a lakás zsúfoltságára, (2) a lakás felszereltségére, (3) a tulajdonviszonyokra kérdeznek rá. Ezek alapján hátrányos lakáshelyzetűnek tekinthetjük azt a családot, ahol egy főre kis lakófelület jut, ahol a lakás rosszul felszerelt (komfortfoka alacsony), illetve ahol nem tulajdonolják az általuk lakott ingatlant (L. KAPITÁNY–SPÉDER 2004).

19. táblázat

A lakáshelyzet mutatói a három népszámlálási adatbázisban

Dimenzió	Mutató	1977	1992	2002
Zsúfoltság	Szobák száma (egy főre)	x	x	x
	Lakófelület (egy főre)	x	x	x
Lakás felszereltsége	Elektromos áram	x	x	x
	Folyóvíz	x	x	x
	Fürdőszoba	x		
	Konyha	x		
	Vízöblítéses vécé		x	x
	Kanalizálás		x	x
	Ház alapanyaga (vályog vagy hasonló, illetve egyéb)		x	x
	Tulajdonviszony	Tulajdonában van-e a lakás	x	

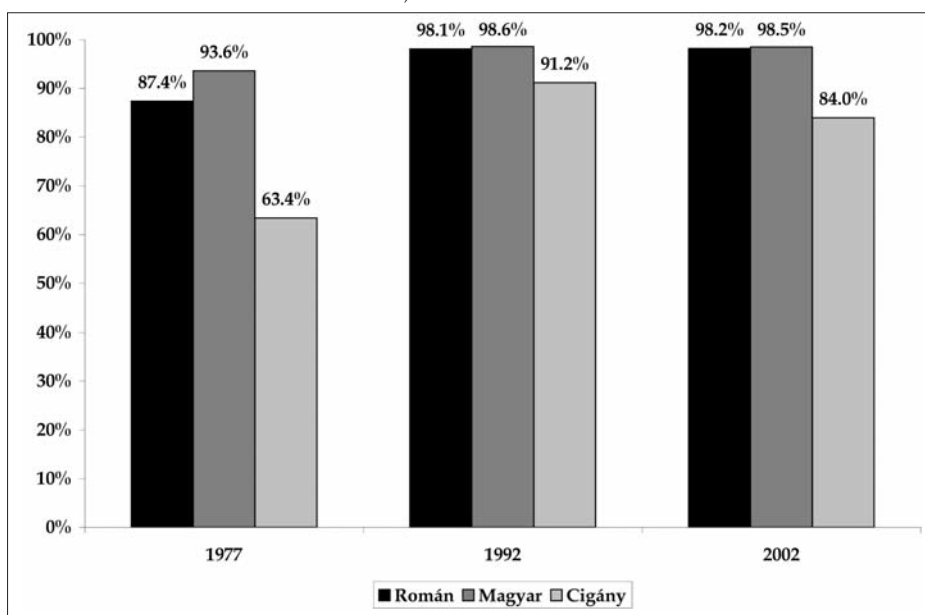
A három census a lakásviszonyok vonatkozásában nem teljesen ugyanazokkal a változókkal dolgozott. A lakás zsúfoltsága tekintetében egyezést találtunk. Mindhárom census rákérdezt a lakófelületre, illetve a szobák számára. Mi az egy személyre jutó lakófelület mutatóját használtuk. A lakás felszereltségére vonatkozóan 1977-ben az elektromos árammal, folyóvízzel, fürdőszobával, illetve konyhával való felszereltségre kérdeztek rá. 1992-ben és 2002-ben az elektromos árammal, folyóvízzel, vízöblítéses vécével való felszereltség, a kanalizálás, illetve a ház alapanyaga szerepelt. A lakás tulajdonviszonyaira csak az 1977-es népszámlálási adatbázis tartalmaz információt.

(Áramellátottság) Az árammal való ellátottság, amely a falvakban az ötvenes, illetve hatvanas években kezdett terjedni, a vizsgált periódusban vált általánossá. 1977-ben a teljes népesség 88%-a élt árammal felszerelt lakásban, ami 1992-re 98%-ra nőtt, 2002-ig pedig nem változott.

A nemzetiségek szerinti különbségek tekintetében két dolgot érdemes kiemelni. A magyar háztartások esetében az áramosítás 1977-ben előrébb tartott, mint a másik két nemzetiség esetében. Ekkor a magyarok 93,6%-a élt árammal ellátott háztartásban, míg a románoknak 87,4, a cigányoknak pedig

csupán 63,4%-a. A román–magyar különbség minden bizonnyal a település-szerkezet következménye. A románok esetében nagyobb arányt képviseltek az elszórt hegyi településeken (tanyákon) élők, ahova 1977-ben még nem jutott el az áramosítás. A román–magyar különbségek azonban e tekintetben kiegyenlítődtek.

7. ábra
Az árammal ellátott háztartásban élők aránya nemzetiségenként
1977-ben, 1992-ben és 2002-ben

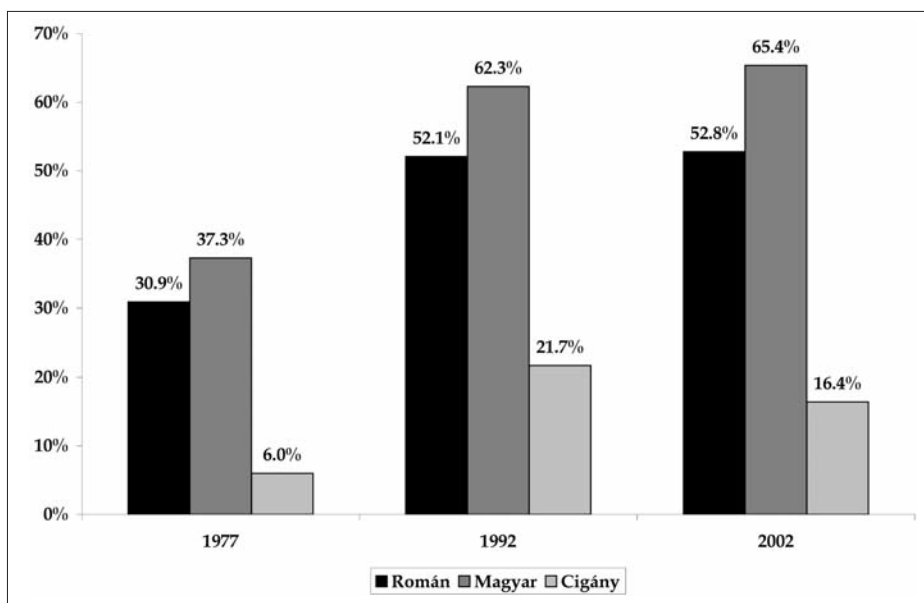
Forrás: IPUMSI

Érdekesebb viszont a cigányok helyzete. 1977-ben még több mint egyharmaduk élt olyan háztartásban, ahol nem volt elektromos áram. Ezek minden valószínűség szerint a nem cigány népességtől elszigetelten, szegregált telepeken élő romák. 1992-re az arányuk 8,8%-ra csökkent, ami arra utal, hogy a cigánytelepek árammal való ellátása nagymértékben előrehaladt. 1992 és 2002 között azonban növekedett az árammal ellátott háztartásban élők aránya, nem is kis mértékben: 8,8-ról 16%-ra, ami a romák helyzetének nagymértékű abszolút értelemben vett romlására enged következtetni.

(Vízellátottság) A folyóvízzel való ellátottság 1977-ben 31,4, 1992-ben 52,4, 2002-ben pedig 52,8%-os volt. Míg tehát 1977 és 1992 között lényeges javulás volt megfigyelhető e téren, a kilencvenes évek folyamán a helyzet gyakorlatilag nem változott. Az áramellátottsággal szembeni különbség az volt, hogy

Románia lakosságának majdnem fele az ezredforduló után két évvel is olyan háztartásban élt, ahol nem volt bevezetve a folyóvíz.

8. ábra
A folyóvízzel ellátott háztartásban élők aránya nemzetiségenként
1977-ben, 1992-ben és 2002-ben

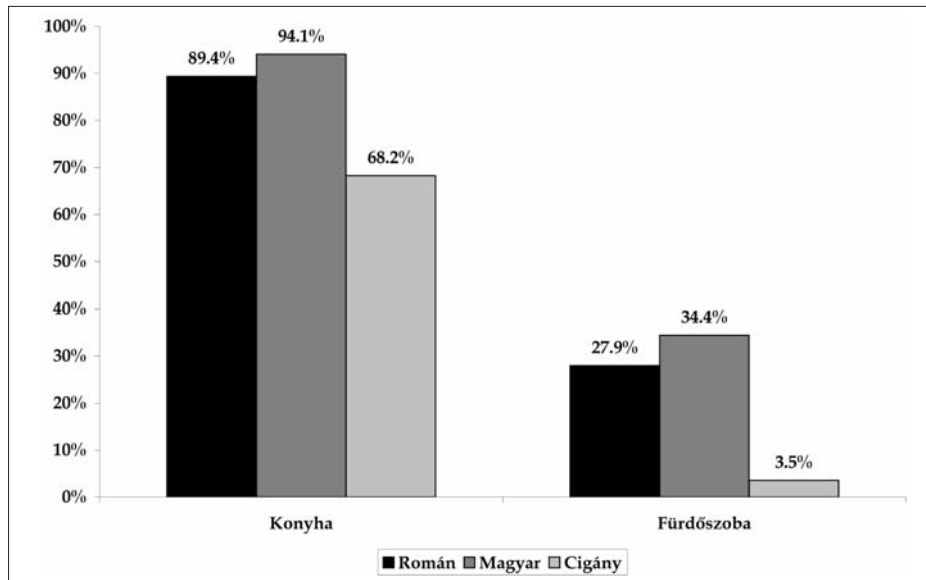

Forrás: IPUMSI

A nemzetiségi különbségek hangsúlyosan megmutatkoznak ezen a területen. 1977-ben a magyarok 37,3%-a élt folyóvízzel ellátott háztartásban, míg a románok 30,9 és a romák csupán 6%-a. 1992-re a románok esetén az arány meghaladta a népesség felét (52%), a magyaroknál megközelítette a kétharmadot (62,3%), a romáknál pedig az egynegyedét (21,7%). A kilencvenes években csak a magyarok esetében volt növekedés, a románok esetében az arány stagnált, a cigányok esetében pedig csökkent.

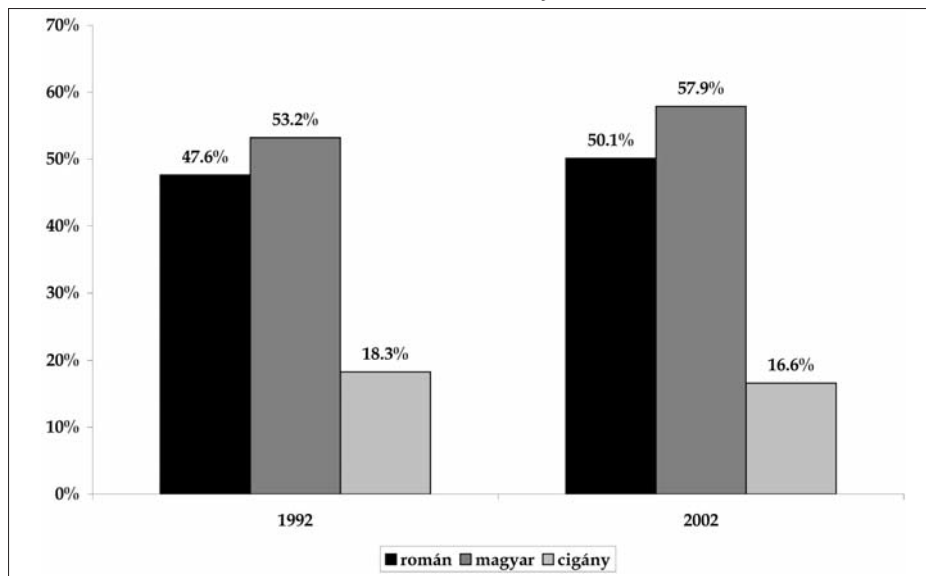
(Fürdőszoba, konyha, vízöblítéses vécé) A fürdőszobával, illetve konyhával ellátott háztartásban élők arányát csak 1977-ben, a vízöblítéses vécével ellátott háztartások arányát pedig csak 1992-ben és 2002-ben ismerjük. Mindhárom mutató esetében a magyarok javára és a romák kárára meglévő különbségek mutathatók ki. Szemben az országos 89,9%-os átlaggal, a magyarok 94,1%-a élt konyhával ellátott, s szemben az országos 31,4%-os átlaggal, 34,4%-uk fürdőszobával ellátott háztartásban. A cigányok esetében ez az arány 68,2, illetve 3,5% volt.

9. ábra
A konyhával, illetve fürdőszobával rendelkezők aránya 1977-ben

Forrás: IPUMSI

10. ábra
A vízöblítéses vécével rendelkezők aránya 1992-ben és 2002-ben

Forrás: IPUMSI

A vízöblítéses vécével ellátott háztartásban élők 1992-ben a teljes népesség 47,5, 2002-ben pedig 49,8%-át tették ki (L. 10. ábra). A magyarok mindkét népszámlálás esetén meghaladták az országos átlagot. A romák esetében az arányok jóval alacsonyabbak és, ahogy a folyóvízzel, illetve árammal való ellátottság esetén, úgy vízöblítéses vécé vonatkozásában is csökkenést tapasztalhatunk (18,3, illetve 16,6%).

20. táblázat
Az egy főre eső lakófelület
nemzetiség szerinti különbségei

	1977	1992	2002
Román	12,3	13,4	15,8
Magyar	14,7	15,4	17,8
Cigány	6,3	7,3	7,7
Összesen	12,6	13,5	15,8

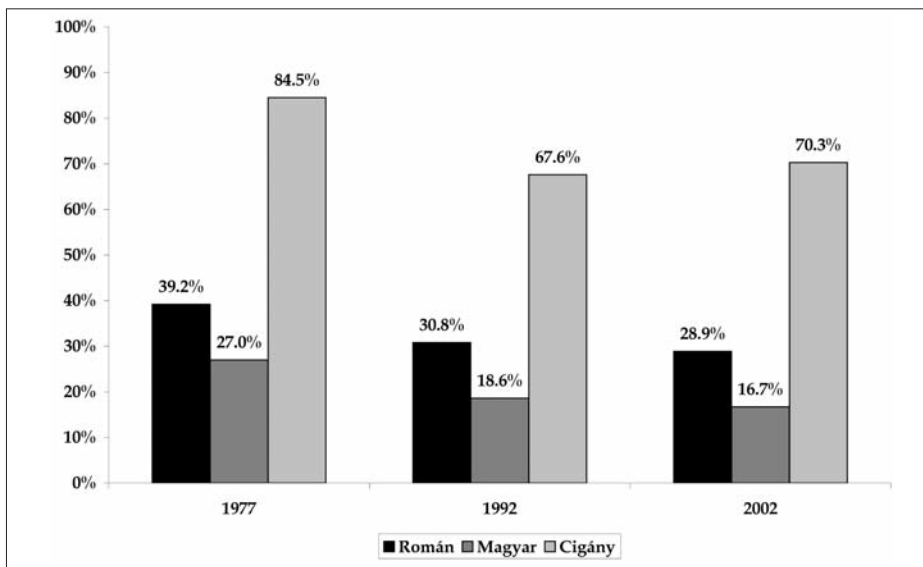
Forrás: IPUMSI

(Egy főre eső lakófelület) Az egy főre eső lakófelület 1977 és 2002 között mérsékelten emelkedett, 1977-ben 12,6, 1992-ben 13,5, majd 2002-ben 15,8 négyzetméter volt. A magyarok e tekintetben is az átlagnál kedvezőbb helyzetben voltak, 14,7, 15,4, illetve 17,8 négyzetméterrel. A romákra ezzel szemben (bár a lakófelület esetükben is enyhe növekedést mutatott) az országos átlaghoz képest felével kevesebb lakófelület jutott.

(Lakásszegénység) A fenti mutatók alapján kialakítottunk egy lakásszegénység-indexet, amely 1992-ben és 2002-ben egyezik, 1977-ben pedig némileg különbözik.

11. ábra

A hátrányos lakáshelyzetűek aránya 1977-ben, 1992-ben és 2002-ben

Forrás: IPUMSI

1977-ben hat szempontot vettünk figyelembe: tulajdonviszony (tulajdonos/nem tulajdonos), elektromos áram (van/nincs), folyóvíz (van/nincs), fürdőszoba (van/nincs), konyha (van/nincs), egy személyre jutó lakófelület (8 négyzetméter alatt/8 négyzetméter fölött). Hátrányos lakáshelyzetűnek tekintettük azt a személyt, akinek a lakhatása legalább három tényező szerint kedvezőtlen.

1992-ben és 2002-ben öt szempontot vettünk figyelembe: elektromos áram (van/nincs), folyóvíz (van/nincs), vízöblítéses vécé (van/nincs), lakás alapanyaga (vályog/nem vályog), egy személyre jutó lakófelület (8 négyzetméter alatt/8 négyzetméter fölött). Hátrányos lakáshelyzetűnek tekintettük, aki legalább három kategória szerint kedvezőtlen körülmények között lakott.

21. táblázat
A hátrányos lakáshelyzetűek
településtípus szerint

		Falu	Város
Román	1977	55,9%	23,7%
	1992	57,0%	8,2%
	2002	52,8%	7,3%
Magyar	1977	35,4%	18,8%
	1992	35,4%	5,4%
	2002	29,6%	4,8%
Cigány	1977	88,8%	78,9%
	1992	82,3%	46,5%
	2002	82,5%	50,6%

Forrás: IPUMSI

szerint, ami a 21. táblázat szerint elsősorban annak köszönhető, hogy a falun élő magyarok esetében jobb a lakáshelyzet.

A magyar népességén belül a partiumi (Bihar, Szatmár, Szilágy) és Bánsági (Arad, Temes) magyarokat egyértelműen rosszabb lakáshelyzet jellemzi, mint a székelyföldieket (Hargita, Kovászna, Maros). A cigányok helyzete szintén igen kedvezőtlen a Partiumban, ahol 90 százalékuk él hátrányos lakáshelyzetben, de például a székelyföldi Kovászna megyében is az átlagnál kedvezőtlenebb arányokat találunk (L. 22. táblázat).

A hátrányos lakáshelyzetűek arányának összehasonlításakor szem előtt kell tartani, hogy az 1977-es mutatót nem ugyanúgy konstruáltuk meg, mint az 1992-est, illetve a 2002-est. Ennek ellenére elmondható, hogy a vizsgált periódusban a lakásviszonyok javultak. Az 1992 és 2002 közötti összehasonlítás helytálló, hisz ugyanúgy képeztük a változókat. Ugyanakkor megállapíthatjuk, hogy ebben a periódusban a korábbival összevetve jóval kisebb javulás következett be, a romák esetében pedig javulás helyett romlásról beszélhetünk.

A hátrányos lakáshelyzet a magyar népesség esetében egyértelműen kisebb arányban fordult elő mind a három census

22. táblázat
A hátrányos lakáshelyzetűek megyék szerint

	Román			Magyar			Cigány		
	1977	1992	2002	1977	1992	2002	1977	1992	2002
Fehér	-	16,6	11,2	-	12,5	7,9	-	64,7	66,4
Arad	-	26,5	22,7	-	33,9	29,8	-	83,5	77,0
Bihar	36,1	35,4	27,5	27,2	36,2	35,1	90,2	91,5	92,2
Beszterce-Naszód	53,5	23,3	14,6	31,9	17,0	9,9	76,6	57,3	61,7
Brassó	24,8	4,7	5,2	21,5	4,0	4,9	86,4	57,2	60,9
Krassó-Szörény	31,8	13,7	12,3	19,2	7,6	7,8	63,7	42,0	47,1
Kolozs	35,1	11,8	9,3	23,9	9,0	7,8	89,3	50,2	53,1
Kovászna	39,1	15,2	12,3	29,1	12,1	10,6	94,5	76,4	83,5
Hargita	37,4	13,5	10,6	30,1	11,6	8,6	92,6	73,5	68,9
Hunyad	23,8	6,8	5,5	14,7	2,9	1,3	71,9	30,7	36,8
Máramaros	47,1	26,9	20,5	17,6	13,5	10,7	93,4	62,3	73,7
Maros	39,0	19,1	16,8	28,1	14,7	13,7	85,2	65,0	68,3
Szatmár	45,6	43,8	36,6	30,2	38,6	35,1	97,3	87,8	90,1
Szilágy	51,5	26,3	23,9	34,5	31,1	26,4	96,7	82,1	89,9
Szeben	28,3	6,9	7,1	21,1	6,8	7,4	83,7	49,9	54,9
Temes	27,3	21,5	20,0	22,8	23,5	21,8	73,7	71,8	73,0
Összesen	39,2	30,8	28,9	27,0	18,6	16,7	84,5	67,6	70,3

Forrás: IPUMSI

Összefoglaló

A népszámlálásokra alapozó elemzések esetében viszonylag kézenfekvő, hogy az egyes nemzetiségek társadalmi pozícióját egymás viszonylatában vizsgáljuk. Ez megóv bennünket attól a veszélytől, ami a magyar népességre fókuszáló (survey-)vizsgálatokat elemző kutatóra leselkedik. A csupán a magyarokra reprezentatív adatbázisok ugyanis megerősítik azt a képet, hogy a magyar közösségekről, mint önállóan elemezhető entitásról beszélhetünk. Bizonyos esetekben ez a megközelítés jogos. Érdekes és hasznos lehet önmagában a magyarok pártopcióját, vagy médiafogyasztását feltérképezni. E tekintetben a magyarokra reprezentatív felmérésekből nyert ismereteink relevánsak lehetnek anélkül is, hogy a többség opcióiról bármit is tudunk. A magyar közösség társadalmi pozícióit viszont nem tudjuk csupán a magyarokra reprezentatív vizsgálatokon keresztül kutatni. A korábbi vizsgálatok egyik alapvető következtetése, hogy a *kisebbségi magyar társadalmak* torz (a többségi népességhez viszonyítva kedvezőtlen) demográfiai és társadalomszerkezettel jellemezhetők, aminek oka, hogy reprodukciójuk a többségi társadalmon

(illetve egy idegen nemzetállami területen) belül játszódik le. Vizsgálatunkban a *kisebbségi magyar társadalomszerkezet* fogalmát a – Lenskitől átvett – etnikai rétegződési rendszerével helyettesítettük. Ezt azért is szükségesnek éreztük, mert a kisebbségi közösségek nehezen képzelhetők el olyan zárt entitásokként, amelyek a hozzájuk tartozók reprodukciós és mobilitási csatornáinak kizárólagos teret adnak.

A tanulmány történeti része, amely a 19. és 20. század fordulójára, illetve a két világháború közötti periódusra vonatkozott,⁷ mintegy ellenpontként szolgálhat az utóbbi évtizedek etnikai rétegződési rendszerének elemzésében. Az 1880–1910 közötti periódus bemutatása már csak azért is szerencsés, mert ekkorra tehető Erdélyben a modernizáció kezdetei. A kapitalista gazdaságszerkezet kialakulásával az etnikai rétegződési rendszer is átalakult, az átalakulásban pedig döntő szerepe volt annak, hogy a modernizáció a magyar nemzetállami téren belül zajlott le. Ilyen körülmények között a társadalmi mobilitás és a kialakuló kapitalista gazdaságba való bekapcsolódás gyakran a kisebbségek magyarosodásával járt együtt. A városi társadalmakon és a magasan iskolázott rétegeken belül a magyarok (illetve a magyarul beszélők) egyértelműen felül voltak reprezentálva. Az erdélyi szászok helyzete sajátos volt, hisz már a modernizációt megelőzően nagymértékben városiasodott közösségről van szó, mely közösség a vonatkozó periódusban is sikeresen tartotta fenn saját oktatási rendszerét és kedvező gazdasági pozícióit. A románok ezzel szemben a falvakon koncentráálódtak és a kapitalista termelési rendszerbe, illetve a mobilitási folyamatokba be nem kapcsolódott „társadalom alatti réteget” alkottak.

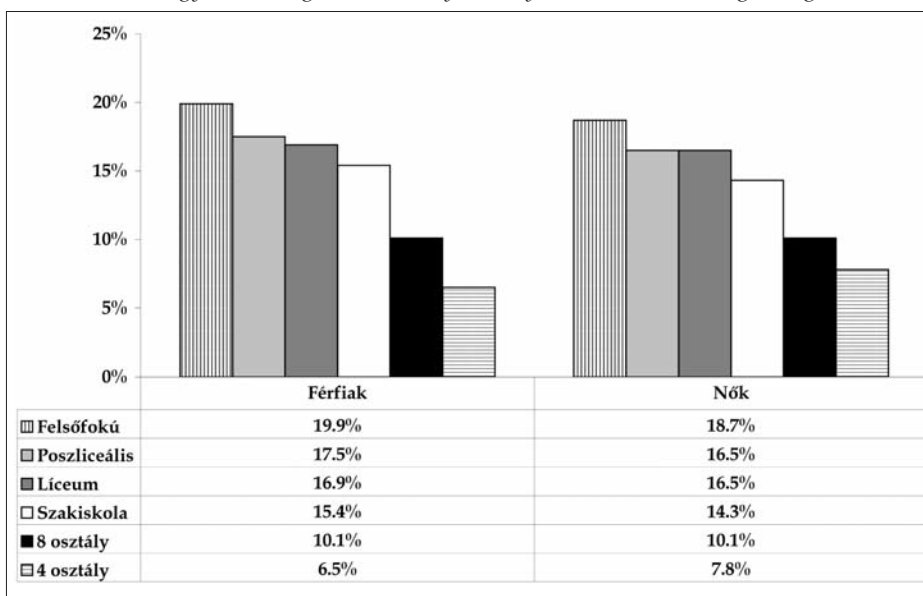
Trianont követően a román hatalom egyik fő törekvése az volt, hogy az államalkotó etnikum számára kedvezőtlen rétegződési rendszert megváltoztassa. Ennek kiemelt terepe a városi társadalmi terekért folytatott küzdelem, illetve az oktatási rendszer volt. Annak ellenére, hogy a városokon belül megjelent egy (elsősorban az államra támaszkodó hivatalnok és értelmiségi) román középosztály, a kisebbségi dominanciát a két világháború között nem sikerült teljesen megtörni. Az erdélyi városokban így egy sajátos kettős szerkezet alakult ki. Úgy is fogalmazhatunk, hogy a magyarok a második világháborút követően váltak társadalmi értelemben is kisebbséggé,⁸ párhuzamosan azzal, hogy a szintén fontos pozíciókkal bíró zsidó és német közösségeket gyakorlatilag megszüntette a háború, a holocaust, illetve a kivándorlás.

Az utolsó három népszámlálás adatai azonban már egy, a többségnél kedvezőtlenebb helyzetben lévő magyar kisebbség képét vázolják fel. Az, hogy ez a korábban kedvező helyzetben lévő népesség a többséggel szemben aszimmetrikus viszonyba került, részben demográfiai okokra vezethető vissza. Mint említettük, az első világháborút követően 200 ezer magyar telepedett át a környező országokhoz került területekről a megmaradt Magyarországra. Közöttük igen nagymértékben felül voltak reprezentálva a hivatalnokok, ál-

talában véve a felsőfokú végzettséggel rendelkezők és a városlakók. Ez a későbbi elvándorlási hullámok esetében sem volt másképp. A második világháborút követően is elsősorban a (részben a háború alatt Magyarországról áttelepült) értelmiségi és hivatalnokréteg hagyta el az ismét elvesztett területet. Az utóbbi évtizedekben elvándoroltak esetében is erősen felülreprezentáltak az urbánus közegből származók és a magasabb státusúak. A nyolcvanas években Erdélyből Magyarországra érkezőkről tudjuk, hogy közöttük a nagyvárosiak (elsősorban a kolozsváriak, nagyváradiaiak, marosvásárhelyiek) erősen felülreprezentáltak voltak (REGÉNYI-TÖRZSÖK 1988). Ugyanezt a későbbi, magyarországi bevándorlókra reprezentatív vizsgálatok is megerősítik (TÓTH 1997, GÖDRI-TÓTH 2005). E mellett a szomszédos országokból Magyarországra érkezettekre vonatkozó bevándorlási statisztikák arról tanúskodnak, hogy az újonnan érkezettek 27,2%-a felsőfokú végzettséggel, 60,8%-a pedig legalább érettségivel rendelkezett (GÖDRI-TÓTH 2005: 50).

12. ábra

Az etnikai vegyes házasságban élők aránya Erdélyben (2002) iskolai végzettség szerint

Forrás: INS

Egy másik igen fontos tényező a vegyes házasságok kérdése. Az adatok igazolják, hogy a felsőfokú végzettséggel rendelkezők között a vegyes házasságban élők aránya magasabb (mintegy kétszerese az alacsonyabb végzettséggel rendelkezőknek). A különbségek nem magyarázhatók azzal sem, hogy a felsőfokú végzettséggel rendelkezők az (etnikailag) inkább vegyes városokban

koncentrálódnak. Nem biztos persze, hogy a vegyes házasság (illetve az asszimiláció) tudatosan működtetett mobilitási stratégia lenne. A különbségek sokkal inkább a *lokális házassági piacok* szerkezetével állnak összefüggésben. Ezek alatt olyan tényleges társadalmi tereket, találkozási pontokat kell értenünk, ahol a párválasztás megtörténik (iskola, munkahely, egyházközség, szórakozóhelyek stb.). Ezek a társadalmi terek a felsőfokú képzést megjárt (így térben is mobilabb) személyek esetében nagyobb eséllyel heterogéneket etnikai szemponttól. Miután a vegyes házasságokat Erdélyben az asszimiláció legfontosabb csatornáiként tartjuk számon, logikusnak tűnik a feltételezés, miszerint a társadalmilag magasabb státusú családokban (statisztikailag) alacsonyabb arányú a magyar etno-kulturális reprodukció.

A demográfiai folyamatok mellett természetesen egyéb okai is voltak az erdélyi magyar közösség pozícióvesztésének. Ezek között kiemelt szerepe van annak, hogy adott korszakokban a felsőoktatásnak milyen funkciói voltak. Ma a felsőoktatási kínálatot elsősorban a piac (diplomák iránti kereslet) vezérli. A 20. század legnagyobb részében azonban ez nem így volt. A (kereslethez képest) szűkös felsőoktatási kínálatot az állam adminisztrálta, az egyetemet pedig nem utolsó sorban a nemzetépítés kiemelt eszközévé tette (PÁLFI 2004, HORVÁTH 2004). A két világháború között Romániában ez kiemelt szempont volt, de a magyarok felsőoktatásban való részvétele a kommunista periódusban is kisebb volt a többségiekénél. Ma az egyetemi expanzió és a felsőoktatás funkcióváltása közepette ezek a megfontolások részben érvényüket veszítették, azonban a magyarok előnytelen réteghelyzetének kialakulásához nagymértékben hozzájárultak.

Vannak azonban olyan adatok is, amelyek arra utalnak, hogy a magyarok pozíciói nem minden tekintetben kedvezőtlenebbek. 1992 és 2002 között a munkanélküliség tekintetében (a magyarok kárára meglévő) különbségek részben kiegyenlítődték. Ugyan a magyarok a kilencvenes évek gazdasági szerkezetváltása közepette könnyebben veszítették el a munkájukat, de az ezredfordulón a munkaerőpiacra belépő magyar fiatalok már nem voltak hátrányos helyzetben román társaikhoz viszonyítva. Másrészt a magyarok az átlagnál kedvezőbb helyzetben vannak a lakásviszonyok tekintetében.

Hipotézisszerűen megkockáztatható, hogy a magyar népességen belül – amellet, hogy a magasabb státusúak alacsonyabb arányban vannak jelen – az országonál valamivel kisebb mértékűek a társadalmi egyenlőtlenségek. Ez elsősorban annak köszönhető, hogy az országos értékekhez viszonyítva kisebb a szegények aránya, ami a falun élő magyarok viszonylag kedvezőbb helyzetével áll összefüggésben. Ezt a kérdést azonban a vizsgálat jelenlegi fázisában nem tudjuk megválaszolni.

A magyarok és románok közötti státuszkülönbségek eltörpülnek a romák és nem romák közötti egyenlőtlenségek mellett. Ami ennél is figyelemre méltó

több, hogy a romák helyzete – miközben 1977 és 1992 között javult – gyakorlatilag minden lehetséges mutató szerint romlott a rendszerváltást követően. A múlt rendszer népesedéspolitikája következtében előállt kapacitáshiány, majd az átmenet következtében az 1967-ben születettekkel kezdődően generációról generációra nő azok aránya, akik nem fejezik be a 8 osztályt. Ez az 1967–1972-ben születettekkel jellemző 46%-ról az 1977–1981 között születetteknel 68%-ra emelkedett. Ez a tendencia a későbbi kohorszok esetén minden bizonnyal tovább folytatódott. Részben ezzel függ össze, hogy 2002-ben a 18–55 év közötti cigányok között a foglalkoztatottak aránya csupán 30% volt. A nem foglalkoztatottak közül legtöbben a munkanélküli kategóriába kerültek be, míg a foglalkoztatottaknak is csupán 40%-a volt alkalmazott. A foglalkoztatott romák között 1977 és 1992 között ugrásszerűen megnőtt az ipari dolgozók aránya, 2002-re viszont többségük már ismét a mezőgazdaságban dolgozott. Élesen mutatnak rá az etnikai egyenlőtlenségek növekedésére a lakásfelszereltségre vonatkozó adatok. E szerint az áram nélküli háztartásokban élő cigányok aránya 8-ról 16%-ra emelkedett, a folyóvízzel rendelkezőké pedig 21-ről 16%-ra csökkent. Ezek az adatok – cigány/nem cigány vonatkozásban – egy élesen polarizálódó etnikai rétegződési rendszerre mutatnak rá.

Irodalomjegyzék

- AREL, Dominique: Language categories: backward or forward looking. In: KERTZER, David I.–AREL, Dominique (ed.): *Census and Identity. The Politics of Race Ethnicity and Language in National Censuses* (Cambridge University Press, 2002) 92–121. p.
- BIRÓ A. Zoltán: Generációs kapcsolatok székelyföldi lokális közösségekben. *Educatio* 1995 nyár, 235–245. p.
- BIRÓ A. Zoltán és mások: Változás és/vagy stabilitás. A romániai magyar társadalom szerkezetének és működésének fontosabb komponenseiről. In: TURÓS Endre (szerk.): *Változásban? Elemzések a romániai magyar társadalomról* (Pro Print Kiadó, Csíkszereda, 1995) 13–45. p.
- BONACICH, Edna: A Theory of Ethnic Antagonism: The Split Labor Market. *American Sociological Review* 1972/37. (5), 547–559. p.
- BOURDIEU, Pierre: *A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése.* (Gondolat, Budapest, 1978)
- BOURGOIS, Philippe: Conjugated Oppression: Class and Ethnicity Among Kuna and Guaymi Banana Workers on a Corporate Plantation. *American Ethnologist* 15/2, 1988, 328–348. p.
- BRUBAKER, Rogers: *Ethnicity without Groups.* (Harvard University Press, Cambridge Massachusetts–London, 2004)

- CSATA István – KISS Tamás: *Népesedési perspektívák. Az erdélyi magyar népesség regionálisan tagolt népesség-előreszámítása 2022-ig és 2032-ig.* (Kriterion, Kolozsvár 2007)
- CSÜRÖS Miklós: Vegyes házasságok Erdély városaiban. *Kisebbségvédelem* 1/2–3., 1938, 32–37. p.
- DAVIS, Kingsley – MOORE, Wilbert E.: A rétegződés néhány elve. In: ANGELUSZ Róbert (szerk.): *A társadalmi rétegződés komponensei* (Új Mandátum, Budapest, 1997) 10–24. p.
- DOBOS Ferenc: *Az autonóm lét kihívásai kisebbségben* (Osiris–Books in Print, Budapest, 2001)
- Erdély története három kötetben.* (Köpeczi Béla főszerk.) (Akadémiai Kiadó, Budapest 1986)
- GANS, Herbert. J.: From underclass to under-caste: some observations about the future of the post-industrial economy and its major victims. In: MINGIONE, Enzo (ed.): *Urban Poverty and the Underclass: A Reader* (Blackwell Publications, Oxford, UK, 1996)
- GÖDRI Irén – TÓTH Pál Péter: *Bevándorlás és beilleszkedés.* (KSH Népeségkutató Intézet, Budapest, 2005)
- GYURGYÍK László: A szlovákiai magyarság társadalmi szerkezetének alakulása 1980–2001 között. *Korall* 18. szám, 2004, 155–176. p.
- GYURGYÍK László – HORVÁTH István – KISS Tamás: Demográfiai folyamatok, etno-kulturális és társadalmi reprodukció. In: BITSKEY Botond (szerk.): *Határon túli magyarság a XXI. században* (KEH, Budapest, 2010)
- GYURGYÍK László – KISS Tamás: *Párhuzamok és különbségek. A második világháború utáni erdélyi és szlovákiai magyar népességfejlődés összehasonlító elemzés.* (EÖKIK, Budapest, 2010)
- HUNYA Gábor: Románia területi fejlődése és gazdaságpolitikája. In: HUNYA Gábor – RÉTI Tamás – R. SÜLE Andrea – TÓTH László: *Románia 1944–1990. Gazdaság és politikatörténet.* (Atlantisz– Medvetánc, Budapest, 1990) 159–181. p.
- KAPITÁNY Balázs – SPÉDER Zsolt: *Szegénység és depriváció. Társadalmi összefüggések nyomában.* (KSH-NKI Műhelytanulmányok 4, Budapest, 2004)
- KARÁDY Viktor: Magyar kultúrfölény vagy etnokrata önámítás? Mire jók a dualista kor nemzetiségi statisztikái? *Educatio* 2000/2, 239–252. p.
- KING, Charles: *The Moldovans: Romania, Russia and the Politics of Culture* (Hoover Institution Press, Stanford California, 2000)
- LADÁNYI János – SZELÉNYI Iván: *Patterns of Exclusion: Constructing Gypsy Ethnicity and the Making of an Underclass in Transitional Societies of Europe* (Boulder, Co. East European Monographs, 2006)
- LENSKI, Gerhard E.: Hatalom és privilégium. In: ANGELUSZ Róbert (szerk.): *A társadalmi rétegződés komponensei* (Új Mandátum, Budapest, 1997) 302–344. p.
- LENSKI, Gerhard E.: *Power and Privilege* (University of North Carolina Press, 1966)

- LIVEZEANU, Irina: *Cultural Politics in Greater Romania*. (Cornell University Press, Ithaca–London, 1995)
- LÓRINCZ D. József: A kolozsvári magyarok társadalma. *Regio* 2008/2, 240–256. p.
- MARGER, Martin: *Race and Ethnic Relation. American and Global Perspectives. (Eighth Edition)* (Belmont, Wadsworth, 2006)
- MASSEY, Douglas – DENTON, Nancy: *The American Apartheid. Segregation and the Making of the Underclass*. (Harvard University Press, 1993)
- MEZEI Elemér – TRAIAN Rotariu: Asupra unor aspecte a migrației interne recente din România. *Sociologia Românească*, 1999/3, 5–38. p.
- MIKÓ Imre: *Huszonkét év. Az erdélyi magyarság politikai története 1918. dec. 1-től 1940. aug. 30-ig.* (Stúdium, Budapest, 1921)
- MIKÓ Imre: *Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés.* (Pro-Print Kiadó, Csíkszereda, 1998 [1932])
- MONOSTORI Judit: Szegénység az erdélyi magyarok körében és a vidéki Magyarországon. In: SPÉDER Zsolt (szerk.): *Párhuzamok. Anyaországi és erdélyi magyarok a századfordulón* (KSH-NKI, Budapest, 2009) 275–297. p.
- MONOSTORI Judit – VERES Valér: A fiatalok népesség rétegződése a vidéki Magyarországon és Erdélyben. In: SPÉDER Zsolt (szerk.): *Párhuzamok. Anyaországi és erdélyi magyarok a századfordulón* (KSH-NKI, Budapest, 2009) 219–243. p.
- PÁLFY Zoltán: Nemzetállam és felsőoktatási piac: adatok a kolozsvári egyetem diákságának etnikai és társadalmi összetételéről a két világháború között. *Erdélyi Társadalom*, 2. évfolyam, 2. szám (2004. február), 151–180. p.
- PAPP Z. Attila: Átmenetben: a romániai magyarok társadalmi pozícióinak alakulása 1992–2002 között. *Regio* 2004/4, 155–231. p.
- PAPP Z. Attila – VERES Valér (szerk.): *Kárpát Panel 2007. A Kárpát-medencei magyarok társadalmi helyzete és perspektívái.* Gyorsjelentés (MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2007)
- PARKIN, Frank: Social stratification. In: BOTTOMORE, Tom – NISBET Robert (ed.): *A History of Social Analysis* (Heinemann, London, 1979) 599–632. p.
- PETRICHEVICH HORVÁTH Emil: *Jelentés az Országos Menekültügyi Hivatal négyévi működéséről* (Pesti Nyomda, Budapest, 1924)
- PORTES, Alejandro: The two meanings of social capital. *Sociological Forum*, Vol. 15, No. 1 (Mar., 2000), 1–12. p.
- Râmneanțu. Petre: Problema căsătoriilor mixte în orașele din Transilvania, în perioada 1920-37. *Buletin Eugenic și Biopolitic*, 1937/10–12.
- REGÉNYI Emil – TÖRZSÖK Erika: Romániai menekültek Magyarországon 1988. In: *Medvetánc. Jelentések a határokon túli magyar kisebbségek helyzetéről.* Csehszlovákia, Szovjetunió, Románia, Jugoszlávia (ELTE, Budapest, 1988) 187–241. p.
- RONNÅS, Per: *Urbanization in Romania. A Geography of Economic and Social Change Since Independence.* (The Economic Research Institute, Stockholm, 1984)

- SOLOMOS, John: Varieties of Marxist conceptions of race, class and state: a critical analysis. In: REX, John – MASON, David (ed.): *Theories of Race and Ethnic Relation* (Cambridge University Press, Cambridge, 1986) 84–110. p.
- SULYOK István: A kisebbségi kérdés szociológiai oldala. *Erdélyi Múzeum*, 1931/4–6, 170–182. p.
- SZABÓ Andrea – BAUER Béla – LAKI László – NEMESKÉRI István (szerk.): *Mozaik 2001. Gyorsjelentés. Magyar fiatalok a Kárpát-medencében* (Nemzeti Ifjúságkutató Intézet, Budapest, 2002)
- TÓTH Pál Péter: *Haza csak egy van? Menekülők, bevándorlók, új állampolgárok Magyarországon.* (Püski, Budapest, 1997)
- TÓTH Szilárd: A „kultúrzóna” – szükség vagy politikai cél? Gondolatok a két világháború közötti román tanügyi törvények kapcsán. *Acta Siculica* 2009, 525–532. p.
- VARGA E. Árpád: *Fejezetek a jelenkori Erdély népesedéstörténetéből.* Tanulmányok. (Püski, Budapest, 1998)
- VERES Valér: Foglalkoztatottság és foglalkozásszerkezet Romániában 2002-ben. *WEB*, 2004. április, 41–48. p.
- WEBER, Max: *Gazdaság és társadalom 2/2* (Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest, 1995)
- WILSON, William Julius: *The Truly Disadvantaged. The Inner City, the Underclass and Public Policy.* (University Of Chicago Press, Chicago, 1978)

Jegyzetek

- ¹ L. GYURGYÍK–HORVÁTH–KISS 2010, GYURGYÍK–KISS 2010.
- ² A logisztikus regresszió az úgynevezett parciális hatásokkal számol, vagyis kiszűri az egyes magyarázó változók közötti kapcsolatokat. A logisztikus regresszió-elemzésben mindig szükségünk van egy *referenciakategóriára*, amihez viszonyítva meg tudjuk vizsgálni, hogy a más kategóriákhoz tartozók esetében kisebb vagy nagyobb eséllyel valószínű-e meg a vizsgált szempont (ez esetben a felsőfokú végzettség). Ezt az esélyhányadossal (a 7. és 8. táblázatban EXP.) fejezzük ki. Az esélyhányados értékei lehetnek 1-nél kisebbek (ilyenkor a referenciakategóriához viszonyítva kisebb az esélye a felsőfokú végzettségnek) és 1-nél nagyobbak (ilyenkor a referenciakategóriához viszonyítva nagyobb az esélye a felsőfokú végzettségnek).
- ³ Az 1930-as népszámlálás szerint Erdély népességének 31 százaléka volt görög-katolikus és csupán 27 százaléka ortodox. A görög katolikus egyházat a kommunista hatalom 1948-ban tiltotta be, javait az ortodox egyháznak juttatva. 1989 után az ortodoxszá lett görög katolikusoknak csupán töredéke csatlakozott az újraszerveződő egyházhoz. 2002-ben a népszámlálás szerint 191 ezer volt a görög katolikus hívek száma. Közülük 161 ezren románoknak és közel 20 ezren magyarnak vallották magukat.

⁴ A munkanélküliségi rátát a munkanélküliek és az aktív népesség arányaként határozzuk meg. Az aktív népesség magába foglalja a foglalkoztatottakat, illetve a munkanélkülieket (vagyis azokat, akik nem foglalkoztatottak, de munkahelyet keresnek).

⁵ L. MEZEI-ROTARIU (1993)

⁶ Ezeket az elemzéseket a közeljövőben survey-adatok alapján fogjuk elvégezni.

⁷ A tanulmány erre vonatkozó részét L. *Pro Minoritate* 2010. nyár 3–28. p. (A Szerk.)

⁸ Társadalmi értelemben egy csoport kisebbségi mivolta nem csupán a számarányokból adódik, hanem abból, hogy ki van téve a többség társadalmi és hatalmi dominanciájának.